

Magnus Solberg

"Med Troskab og Nidkjærhed til deres Fædrelands Forsvar"

En historisk undersøkelse av landvernet
1742-1764

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie

Veileder: Hanne Østhus

Mai 2022

Magnus Solberg

"Med Troskab og Nidkjærhed til deres Fædrelands Forsvar"

En historisk undersøkelse av landvernet 1742-1764

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie
Veileder: Hanne Østhus
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Forord

Min aller største takk går til min veileder, Hanne Østhus, som gjennom hele perioden har bistått med støtte, gode samtaler, og verdifulle tilbakemeldinger. Jeg vil også takke mine studiekamerater på Dragvoll, og min samboer, som tålmodig har lyttet til mine fortellinger om hva jeg har funnet i arkivmateriale.

Jeg vil også rette en takk til Finn Erhard Johannesen og Øystein Rian ved UiO, Sverre Bagge og Geir Atle Ersland ved UiB, samt Terje Holm og Odd Harry Arnesen ved Forsvarets forskningsinstitutt, som alle bisto med hjelp i denne oppgavens oppstartsfasen.

Innhold

Kapittel 1: Introduksjon	1
1.1 Innledning	1
1.2 Problemstilling og avgrensning	2
1.3 Oppgavens struktur	2
1.4 Historiografi	3
1.5 Begrepsavklaring	8
1.6 Metode og teori	9
1.7 Profesjonsrelevans	12
Kapittel 2: Militære forhold i Norge før og etter den store nordiske krig	14
2.1 Inntoget til den store nordiske krig	14
2.2 Det allmenne folkeoppbudet	17
2.3 Et utvalg gjøres, landdragonene opprettes	19
Kapittel 3: Opprettelsen av landvernet	22
3.1 Kommanderende general Hans Jakob Arnold	22
3.2 Opprettelsen av landvernet 15. januar 1742	25
3.3 Landvernet 1742 – en utvidelse i en mannskapskrise	30
Kapittel 4: Landvernet organiseres	37
4.1 Reskripter og landvernet	37
4.2 Landvernets offiserer	39
4.3 Landvernets blir tildelt utstyr	43
4.4 Bevæpningen av landvernet i 1752	45
Kapittel 5: Landvernet opphører som organisasjon	49
5.1 Ekstrakt: «Er landvernet i Norge nødvendig eller til skade og byrde for landet?»	49
5.2 Forløpet til landvernets nedleggelse	53
5.3 Landvernets nedleggelse	56
Kapittel 6: Konklusjon	58
Litteratur og kilder	61
Utrykte kilder:	61
Litteraturliste:	62

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Innledning

Hier sieht man Recht wie nutzbar es sein in Frieden auf Krieg zu denken

Meldingen ovenfor var en bitter beskjed sendt fra generalløytnant Hans Ernst von Tritzschler til datidens kommanderende general Hans Wedel Jarlsberg angående den norske hærs uforberedte inntog i elleveårskrigen, 21. november 1709.¹ Som en del av Oldenburgmonarkiet med en lang grense mot erkefienden Sverige, var den norske hæren en kritisk del av helstatens forsvar. De militære utgiftene var dermed alltid høye, og Danmark-Norge måtte stadig vurdere hvordan de på best mulig måte skulle benytte seg av sine begrensede ressurser. I Norge ble denne løsningen *legdshæren*, hvor bondebefolkningen hadde tvungen tjeneste som soldater i sitt lokalsamfunn. Militærets plass i det norske samfunnet på 1700-tallet var dermed svært omfattende, og det var nesten ingen innbyggere som ikke hadde enten et direkte eller indirekte forhold til militæret. Det var i dette militarisererte samfunnet *landvernet* oppsto. Med reskriptet 15. januar 1742 etter initiativ fra datidens kommanderende general i Norge, den tyskfødte general Hans Jakob Arnold. Landvernet skulle i utgangspunktet bestå av de mest egnede soldatene fra de nasjonale dragon- og infanterikompaniene som hadde fullført sin tjenesteplikt. Landvernet skulle altså i sin tid representere veteranene fra den norske hæren, de med mest erfaring og lengst trening. Dette tiltaket var derimot ikke i seg selv så nyskapende, da både *folkeoppbudet* og Gyldenløves *landdragoner* fra andre halvdel av 1600-tallet delte mange likheter med denne ordningen; ved at deler av den mannlige befolkningen som ikke foreløpig var soldater måtte bevæpnes for å delta i rikets forsvar. Dette skulle derimot endres i 1747, da landvernet ble organisert i egne kompanier med lønnet befal, hadde årlig søndagseksersis, og ble tildelt utstyr og våpen blant det som var tilgjengelig i sine tilhørende nasjonale regimenter. Landvernet ble etter dette reskriptet en integrert del av den norske hæren, og var i samtiden ansett som ekte soldater på lik linje med sin nasjonale motpart. Den økonomiske krisen i Danmark-Norge på 1760-tallet skulle derimot medføre oppløsningen av landvernet som en særegen organisasjon i 1764. Oldenburgmonarkiet behøvde derimot fortsatt tilgang på tropper, så landvernssoldater ble fortsatt rulleført i sitt lokale kompani, dog nå uten befal og årlig eksersis.

¹ Schjøtz 1936: 218

1.2 Problemstilling og avgrensning

I de urolige og spenningsfylte årene etter den store nordiske krig, var krig med nabokongedømmet alltid på horisonten, og hverken Danmark-Norge eller Sverige smeltet sine våpen om til ploger. Militærets plass i Oldenburgmonarkiet og dets militærbudsjett i perioden tilsier heller at krig var forventet, og det var i denne konteksten at landvernet fikk sin innvielse. Problemstillingen til denne oppgaven er som følger:

Hvorfor ble landvernet opprettet og hva preget dens utvikling fra 1742 til 1764?

Gjennom denne overordnende problemstillingen vil det være flere ulike aspekter ved landvernet som må undersøkes for å danne en tilfredsstillende konklusjon. Hvert kapittel vil dermed kronologisk undersøke de viktigste delene av landvernets utvikling i et forsøk på å danne en helhetlig fremstilling av landvernet som en organisasjon innad den norske hæren på 1700-tallet.

Hvorfor er en undersøkelse av landvernet på 1700-tallet viktig? Svaret på dette åpenbarte seg relativt raskt for meg da jeg forsøkte å finne litteratur om landvernet; det eksisterte nærmest ingen større forskning bortsett fra ett verk fra en norsk historiker på 1830-tallet. Det betyr at det her er et stort potensial for et nytt innblikk i et ofte glemt kapittel i norsk forsvarshistorie. En større undersøkelse av landvernet på 1700-tallet vil dermed være et godt bidrag til diskursen omkring Norges forsvar i tidlig nytid, samt medbringe kanskje hittil uoppdagede observasjoner.

En oppgave hvor tidsaspektet er såpass stort byr derimot også på utfordringer som gjør at det er mange vinkler og perspektiver som ikke får plass i sluttproduktet. Det vil ikke være mulig å gjennomføre en undersøkelse av en større mengde militærruller for å komparativt analysere geografiske forskjeller og variasjoner over tid. Det vil heller ikke være mulig å undersøke landvernssoldatene i en eller sosialhistorisk kontekst, eller gjøre en større analyse av landvernet som en del av europeisk militærteoretisk utvikling. Det er også en mengde arkivmaterialer som kan være relevante, men som ikke har blitt undersøkt grunnet oppgavens omfang og tid.

1.3 Oppgavens struktur

Ettersom oppgavens formål er å undersøke en militær organisasjon som i praksis hadde en tydelig utvikling i perioden den var aktiv, vil det være naturlig å strukturere oppgaven kronologisk. Da vil det være enklere å følge landvernets utvikling i konteksten av hva

datidens militære overkommando anså som pragmatisk, og dermed skape en bedre forståelse av de beslutningene som ble gjort.

I kapittel 2 vil jeg først redegjøre og drøfte det norske forsvaret under den store nordiske krig med utgangspunkt i forordningene som preget hæren i perioden. Deretter vil jeg diskutere betydningen av det allmenne folkeoppbudet samt opprettelsen av *landdragonene* i andre halvdel av 1600-tallet. Målet med dette kapitlet er å forklare hvilken kontekst landvernet oppsto i, og undersøke i hvilken grad folkeoppbudet og landdragonene kan sammenlignes med landvernet. Videre er dette prosjektet inndelt i fire hoveddeler som skal danne den analytiske delen og ha som formål med å besvare den overordnede problemstillingen.

I kapittel 3 vil jeg først redegjøre for Hans Jakob Arnolds karriere frem til han ble kommanderende general i Norge, ettersom han var initiativtakeren til opprettelsen og organiseringen av landvernet på 1740-tallet. Jeg vil deretter redegjøre for reskriptet 15. januar 1742 som opprettet landvernet, og til slutt diskutere responsen Arnold mottok på landvernets opprettelse.

I kapittel 4 vil jeg først diskutere relevante reskripter som ble utgitt i årene 1747-1750, med et fokus på reskriptet 30. juni 1747 som organiserte landvernet i egne kompanier med lønnet befal. Så vil jeg diskutere korrespondansen mellom Arnold og regimentsjefene i de nasjonale regimentene angående hvilke offiserer som skulle tjenestegjøre i landvernskompaniene. Deretter vil jeg gjennomgå og diskutere lister sendt av regimentsjefene ved de nasjonale infanteriregimentene i 1751, som omhandlet utstyr som skulle brukes av landvernet og tilstandene på dette utstyret. Til slutt vil jeg gjennomgå og diskutere lister sendt av regimentsjefene ved de nasjonale dragon- og infanteriregimentene i 1752, som omhandlet bevæpningen av landvernet og tilstanden på våpnene i regimentene.

I kapittel 5 vil jeg først diskutere et ekstrakt sendt fra Arnold til det kongelige rentekammeret i 1747 angående hvorvidt landvernet er en unødvendig skade og byrde for landet. Jeg vil så diskutere forløpet til landvernets nedleggelse og kostnadene knyttet til landvernet. Til slutt vil jeg diskutere den kongelige forordningen 5. juli 1764 som oppløste landvernet som særegen organisasjon. I det siste kapitlet vil jeg gi en oppsummering av de viktigste funnene fra hoveddelen, samt forsøke å gi et svar på den overordnede problemstillingen.

1.4 Historiografi

Som tidligere nevnt har landvernet en svært begrenset rolle i norsk og dansk historieskriving. Det er dermed ikke overraskende at mye av informasjonen som man finner om landvernet i

sekundærlitteraturen hovedsakelig bygger på det samme verket, nemlig Jens Christians Bergs bok om landvernet fra 1830. Det er derimot interessant å undersøke hvordan historikere i nyere tid har valgt å forholde seg til landvernet som en organisasjon, da dens opprettelse oftest blir diskutert i konteksten av datidens øverste militære autoritet i Norge, general Hans Jakob Arnold og hans reformer, mens landvernets nedleggelse står som en bisetning i St. Germain's militære reduksjoner på 1760-tallet. Dette betyr at det er et behov for forskning som kan undersøke landvernet som et eget fenomen, og ikke kun som en liten del av et større tema.

Jens Christian Berg var en av de mest lærde norske historikerne på begynnelsen av 1800-tallet og spilte en viktig rolle som redaktør i tidsskriftet *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*. Hans hovedverk var boken *Historisk Underretning om Landværet* som ble utgitt i 1830. Dette verket omhandler både den stående hæren som først ble opprettet av Christian IV i 1628, samt de ulike bestemmelsene og lovene som påvirket hæren fra 1600- til tidlig 1800-tallet. Det mest relevante for dette prosjektet er derimot hans undersøkelse av landvernet, hvor han gir en godt og detaljert oversikt over forordningen og reskriptene som påvirket hærorganisasjonen, samt dens struktur og organisering. Berg begynner med å sammenligne landvernet med det generelle oppbudet av våpenføre menn som skulle stilles klare til strid ved et fiendtlig inntog i landet, noe han refererer til som «Dette gamle Landværet [...]».² Videre skriver han at opprettelsen av landvernet både hadde en sammenheng med at trusselen fra naboriket vokste utover 1740-tallet, og at det var behov for en styrke som kunne bevare landets sikkerhet der linjetroppene ikke strakk til, samt oppholde fiendtlige styrker inntil forsterkninger kunne ankomme fra Danmark.³ Om opprettelsen i 1742 skriver Berg at mannskapet innad i landvernet skulle bestå av de yngste og dyktigste av de som hadde tjenestegjort ferdig i infanteri- og dragonkompaniene, og i de distriktene hvor dette ikke strakk til skulle resten hentes fra de som hadde blitt forbigått i den generelle utskrivningen.⁴ Videre legger han til hvordan landvernet ble organisert i egne kompanier med over- og underoffiserer i 1747, samt at de skulle delta i årlige eksersiser.⁵ Avslutningsvis skriver Berg at nedleggelsen av landvernet kan tilknyttes utkommanderingen av soldater til Holstein fra 1758-1763, da den dansk-norske hærens mangler viste seg tydelig samtidig som staten inntok stor gjeld ved å samle en såpass stor mengde soldater over lang tid.⁶ De militære utgiftene

² Berg 1830: 196

³ Berg 1830: 200

⁴ Berg 1830: 203

⁵ Berg 1830: 209

⁶ Berg 1830: 217

måtte da i ettertid kuttes kraftig, og landvernet som organisasjon opphørte da å eksistere ved kongelig resolusjon i 1764.⁷

Den danske obersten Otto Vaupell utga mellom 1872-1876 et verk i to deler, *Den danske Hærs historie til Nutiden og den norske Hærs Historie indtil 1814*. Vaupell gir en grei oversikt og kommer med egne refleksjoner rundt den danske og norske hærens utvikling fra begynnelsen av 1600-tallet til andre halvdel av 1800-tallet. Om landvernet skriver han at det var et initiativ av general Arnold, at det ble opprettet sånn at Norge ikke skulle være uten forsvar hvis større deler av hæren ble sendt til Danmark, samt hvordan de ble organisert og utstyrt. Han skriver og detaljert om hvor mange offiserer og underoffiserer det skulle vært i hvert kompani, samt deres lønning.⁸ Videre skulle bekledningen de brukte være nedarvet fra linjetroppene, som fikk nye drakter hvert fjerde år.⁹ Han nevner derimot ingenting spesifikt om landvernets nedleggelse, utenom at 1760-tallet var en periode med reduksjoner i det dansk-norske forsvaret. Som en av kildene bruker Vaupell J. C. Bergs verk, og ettersom han ikke tillegger noen ny informasjon om landvernet er det tydelig at han har hovedsakelig basert seg på denne kilden da han skriver om landvernet. Dette ambisiøse verket faller derimot for kort da Vaupell mangler grunnleggende kildekritiske tilnærminger, og hans subjektive meninger kommer flere ganger tydelig frem på bekostning av verkets legitimitet som en historisk fremstilling av hærenes utvikling. Hans verk har også mottatt kritikk for dens manglende kildehenvisninger, samt inneholde flere feil og misforståelser, spesielt om delen som omhandler 1700-tallet.¹⁰

Den norske Hær indtil 1814 av Oberst Carl Oscar Munthe ble utgitt i 1914 som en lærebok for kadettene på krigsskolen, og gir en god oversikt over både den norske hæren og krigene som Norge deltok i under eneveldet med Danmark. Munthe fokuserer særdeles på perioden etter 1628 med opprettelsen av legdshæren og hvordan den var organisert gjennom de neste to århundrene. Munthe tilbyr svært lite av analyse eller refleksjon rundt krigshandlingene og de organisatoriske endringene, men med de grundige opplysningene han oppgir er dette ikke nødvendig. Om landvernet skriver han om opprettelsen i 1742 hvor hoveddelen av styrken skulle bestå av de yngste og dyktigste av de som hadde tjenestegjort ferdig i de nasjonale fotsoldatene- og dragonkompaniene.¹¹ Videre legger han til hvordan landvernet ble styrket i

⁷ Berg 1830: 218

⁸ Vaupell 1876: 62-63

⁹ Vaupell 1876: 62-63

¹⁰ Bricka 1887-1905: 283-285

¹¹ Munthe 1914: 164

1747 ved at den fikk et lønnet befal og at soldatene ble organisert i egne landvernskompanier.¹² Om nedleggelsen skriver Munthe at feltmarskalk Hans Jakob Arnolds landvern sto i strid med Saint-Germains idéer om en mindre, men bedre rustet hærordning, og ble dermed oppløst i 1764.¹³ Ettersom Munthe ikke henviser med fotnoter og mangler en litteraturliste er det vanskelig å bedømme hvilke kilder han har brukt, men med utgangspunkt i det han skriver er det trolig at han bygger på enten J. C. Berg sitt verk fra 1830 eller O. Vaupell sitt verk fra 1876.

Denne oppgaven vil i stor grad skrives med utgangspunkt i tidligere forskning utført av norske historikere, men det vil også være brukbart å undersøke hvordan en dansk historiker beskriver perioden for å få innslag av ulike perspektiver. I bind 9 av Gyldendals *Danmarks historie* skriver Ole Feldbæk en samlet historie om Oldenborgmonarkiet i perioden etter 1720 frem til 1800 med et, ikke overraskende, særlig fokus på Danmark. Feldbæk mener i likhet med Terje Holm at den dansk-norske staten hadde oppgitt siden geopolitiske ambisjoner om å gjenvinne de gamle dansk-norske områdene i Skåne, Båhuslen og Jemtland-Herjedalen etter fredsslutningen i Frederiksborg som avsluttet Den store nordiske krig mellom Sverige og Danmark-Norge.¹⁴ Feldbæk mener også at, selv om perioden etter krigen var preget av en lang fredsperiode, opplevde ikke de samlede hærstyrkene til Oldenborgmonarkiet hverken stagnasjon eller provinsialisme.¹⁵ Verkets iboende formål ved å redegjøre for nesten ett århundre med dansk historie svekker derimot dens informasjonsgrunnlag om militære forhold i riket.

I *Verneplikten historie 950-1996* tillegger Nåvik verneplikten som en idé en tusenårig lang historisk tradisjon i Norge fra omkring Håkon Adalsteinsfostre frem til vår tid. Hvorvidt en kan sammenligne 900-tallets leidang med den forståelsen vi har av verneplikt i dag vil være problematisk, likevel gir Nåvik en god oversikt over den norske hærs utvikling gjennom tidene med et fokus på perioden etter 1660. Om landvernet bygger Nåvik i stor grad på det som er skrevet av Vaupell, selv om han gir langt færre detaljer. Rent konkret skriver han kun når den ble opprettet (1742), hvordan den skulle være organisert (antall menn i hvert kompani samt tjenestetid), og til slutt hvordan hærreduksjonene på 1760-tallet førte til at landvernet ble nedlagt.¹⁶ Dette verket inneholder derimot også en del brukbare vedlegg med oversikt og

¹² Munthe 1914: 165

¹³ Munthe 1914: 165

¹⁴ Feldbæk 1990: 133

¹⁵ Feldbæk 1990: 136

¹⁶ Nåvik 1996: 67; 109; 86

forklaringer av forordninger, reskripter og plakater som direkte angår utskriving og forsvaret i Norge i perioden.

Det vil være vanskelig å bygge videre i norsk forsvarshistorie på 1700-tallet uten å inkludere første bind av *Norsk forsvarshistorie* som er skrevet av Geir Atle Ersland og Terje H. Holm. Holm, som er ansvarlig for den delen som omhandler tidsperioden og tematikken relevant til denne masteren, gir en god oversikt over utviklingen av den norske hæren med utgangspunkt i den danske statens forsøk på å øke sitt maktgrunnlag i Norge. Årene etter 1720 innledes i kapittelet som kalles *den fredelige militærstat*. Holm setter fokus på kontrasten mellom den norske hæren på 1600-tallet som var svært preget av udisiplinerte bondesoldater, deserting og manglende vilje til å adlyde militærstaten, og den på 1700-tallet hvor hærens plass i samfunnet nå var kraftig sementert.¹⁷ Videre legger han til hvordan århundret var preget av hyppige avtaler mellom Danmark-Norge og de andre stormaktene, hvor da en sterk hær var kritisk for å være en attraktiv samarbeidspartner.¹⁸ Selv om Holm avslutter sitt første kapittel i boka med å tillegge Jens Chr. Bergs *Historiske underretning om Landvernet* stor verdi ved at den undersøker sivile-militære relasjoner fremfor å utelukkende å fokusere på forsvaret, skriver han svært lite selv om landvernet og dens betydning i samfunnet.¹⁹ Landvernet blir kun beskrevet med et par bisetning i konteksten av hærens utvikling på midten av 1700-tallet. Mer konkret skriver Holm at den ble opprettet i 1742 av Hans Jakob Arnold som en reserve til linjeshæren med utgangspunkt i de som hadde tjenestegjort og ikke var rulleførte.²⁰ Videre skriver han hvordan landvernets omorganisering til faste avdelinger i 1747 gjorde den til en reell styrke frem til dens avvikling i 1764, og vektlegger avslutningsvis betydningen av Arnold som kommanderende general i Norge for utviklingen av den norske hærstyrken i perioden.²¹

I artikkelen til Finn Erhard Johannesen, *Kampen om mannskapet*, skildrer han den norske hærens utvikling på 1700-tallet med et fokus på utskrivingen av soldater og forordningene som gjaldt dette. Gjennom militærrullene fra legdene rundt i Norge på 1700-tallet undersøker Johannesen hvordan utskrivingen ble praktisert og hvorvidt det stemte overens med hva forordningene om sesjon og utskriving tilsa. Blant annet kommer det frem at det var mange som fikk fritak fra militærtjeneste som resultat av at de enten måtte ta vare på eldre

¹⁷ Holm 2000: 250

¹⁸ Holm 2000: 251-252

¹⁹ Holm 2000: 167

²⁰ Holm 2000: 253

²¹ Holm 2000: 265

familiemedlemmer eller at de hadde et gårdsbruk å ta vare på.²² På den andre siden var det derimot også flere som måtte tjenestegjøre mange år over den gitte tjenestetiden på 9 år ettersom det var mangel på tilgjengelig mannskap i legden. Videre skriver Johannesen om hvordan utskrivning av soldater til de vervede regimentene, sjøforsvaret og de nasjonale regimentene ofte måtte konkurrere om det samme mannskapet.²³ Johannesen argumenterer også for at de militære oppbygningene og Danmarks utenrikspolitikk i perioden tilsier det enda var ambisjoner om å gjenerobre de tapte områdene fra krigene på 1600-tallet. Om landvernet baserer Johannesen seg i stor grad på det som er skrevet av Otto Vaupell, altså at hærorganisasjonen ble opprettet med utgangspunkt i de soldatene som hadde tjenestegjort og de som ikke hadde vært utskrevet.²⁴

1.5 Begrepsavklaring

Perioden som omfatter tidlig nytid blir ofte karakterisert som en tid hvor de europeiske statene økte sitt makt- og skattegrunnlag med et formål i å styrke sine militære evner slik at det overgikk sine rivaler, en prosess som kan defineres som *militarisering*.²⁵ Denne oppgaven bruker begrepet *militarisme* og *militarisering* med utgangspunkt i Alfred Vagts definisjoner i hans bok *A History of Militarism*, der han definerer militarisme som de militære institusjonenes rasjonelle funksjon som et instrument til å nå politiske og militære mål, og de militære institusjonenes irrasjonelle formål i å både ekspandere (ved å erobre fremmed territorium) og underkaste det sivile samfunnet militære verdier.²⁶ Både prosessen i å øke militærets grunnlag i samfunnet og de militære institusjoner makt som en del av statssystemet går gjerne da sammen i begrepene *militarisering* og *militarisme*.

Profesjonalisering som et begrep innebærer at et yrke eller en gruppe oppnår en profesjonell status ved at den har særegne ferdigheter eller kunnskap innad et bestemt område.²⁷ I konteksten av militæret har profesjonaliseringsbegrepet hovedsakelig blitt studert med utgangspunkt i profesjonaliseringen av offiserskorpset på 17- og 1800-tallet, men det kan i stor grad også brukes som et teoretisk rammeverk i undersøkelse av soldater som tjenestegjorde i de nasjonale hærene. Denne oppgaven tar utgangspunkt i Huntingtons definisjon av profesjonalisering i verket *The Soldier and the State*, hvor han vektlegger

²² Johannesen 2019: 254

²³ Johannesen 2019: 263

²⁴ Johannesen 2019: 252

²⁵ Hobson 2005: 30

²⁶ Vagts 1959: 13

²⁷ Smeby 2021

verdier som lojalitet, lydighet, og erfaring som kvaliteter en profesjonell soldat burde tilegne seg.²⁸

Begrepet «landvern» kan ha flere ulike betydninger i norsk historie avhengig av kontekst og tidsperiode. Allerede under Håkon Haraldssons tid med Gulatingsloven ble landvern et uttrykk for de som ikke tok del i leidangsflåten, men som var forpliktet til å forsvare sin fyrstes riket i et eventuelt angrep.²⁹ Utover høymiddelalderen og frem til Christian IVs hærreformer på 1600-tallet ser man tendenser i at både leidang og landvern brukes vekselvis om hverandre, selv om de i praksis kan fungere svært ulikt. I konteksten av denne oppgaven vil begrepet *landvernet* derimot kun benyttes om det bakre oppbudet av soldater som ble innført av H. J. Arnold i 1742.

Jeg følger også i norske historikernes fotspor og refererer til den eneveldige danske staten som enten *Danmark-Norge* eller *Oldenborgmonarkiet* når det er i konteksten av konglomeratstaten som en helhet. Den norske hæren vil derimot behandles uavhengig av den danske, da de i stor grad var organisatorisk fradelt og fordi det var det militærledelsen i Christiania som hadde mest ansvar overfor den i fredstid.

1.6 Metode og teori

Denne oppgaven vil ta i bruk en kvalitativ forskningsmetode med nærlesning av en mindre mengde primærkilder som skal underbygge denne oppgavens formål. Ved å bruke en kildekritisk tilnærming til kildematerialet med utgangspunkt i forhåndssette forskningsspørsmål er målet å skape en helhetlig og empirisk fremstilling av landvernet på 1700-tallet. Utvalget av primærkildene er basert på det søketjenesten arkivportalen tilsier har relevans til oppgaven (da de enten inneholder eller er underlagt begrepet *landvernet*), kongelige forordninger og reskripter fra perioden, og på primærkildene referert i sekundærlitteraturen. Ettersom arkivmaterialet i perioden er såpass omfattende utelukkes det derimot ikke at det kan eksistere andre relevante kilder, og at disse ikke ble fanget opp i søkeprosessen.

Denne oppgaven vil primært bygge på kildematerialet som finnes i Riksarkivets Forsvarsarkiver. Disse utgjorde i 1991 til sammen 4600 hyllemeter fordelt på 250 arkivskapende institusjoner, og består hovedsakelig av kopibøker, journaler, saksarkiver,

²⁸ Huntington 1957: 70-76

²⁹ Ersland 2000: 53-54

militæres ruller, med mer.³⁰ Videre er viktig å bemerke at det tidligere har vært større kassasjoner av arkivmateriale i Forsvarsarkivet, og at katalogsituasjonen kan være svært varierende i presisjon.³¹ Fra Forsvarsarkivet er det hovedsakelig arkivet *Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium* som vil bli brukt, da med utgangspunkt i de mappene som direkte angår landvernet. Dette arkivet er på 25 hyllemeter og omfatter primært dokumenter fra perioden 1718 til 1767, hvor en betydelig del angår den store nordiske krig.³² Videre inneholder dette arkivet også skriv fra både sentrale og lokale militære myndigheter, samt rullemateriale og informasjon om telthus, festninger og legdsinndelinger.³³

I arkivet ovenfor er da spesielt serien om *Hærorganisasjonen* som vil bli brukt. De viktigste mappene er fremfor alt de som angår opprettelsen av landvernet i 1742, samt de som angår landvernets organisering i kompanier med befall i 1747. For opprettelsen av landvernet er det mappene *Feltmarskalk Arnoldt om organisering av landvernet*, og *Opprettelsen av landvernet* fra stykket *Landvernet og skiløperne* som brukes.³⁴ Den førstnevnte mappen, til tross for navnet, inneholder nesten ingen dokumenter som direkte angår landvernet. Dokumentene i denne mappen omhandler derimot problemer knyttet til rekruttering av nytt mannskap til de nasjonale regimentene, samt brudd på regler knyttet til militærtjeneste. Den andre mappen inneholder dokumenter som kan knyttes til reskriptet 15. januar 1742 med opprettelsen av landvernet. Her finnes både en instruks som ble sendt til sesjonsdeputasjonen ved de nasjonale regimentene, samt svarene Arnold mottok på angående landvernets opprettelse.

For landvernets organisering i kompanier med befall i 1747 er det to mapper som har blitt undersøkt. Den ene mappen er *Opprettelse av landvernet og skiløperne* og den andre mappen er *Offiserer til landvernet og skiløperne*, begge er fra stykket *Hærens styrke. Landvernet og skiløperne*.³⁵ Den førstnevnte mappen inneholder hovedsakelig kilder knyttet til opprettelsen av skiløperne. Det viktigste dokumentet i denne mappen er et ekstrakt fra Arnold til det kongelige rentekammeret angående hvorvidt landvernet er en unødvendig skade og byrde for landet. Den andre mappen inneholder korrespondanse mellom Arnold og regimentsjefene ved

³⁰ Hals 1992: 367

³¹ Hals 1992: 369

³² Hals 1992: 369

³³ Hals 1992: 369

³⁴ Feltmarskalk Arnoldt om organisering av landvernet og Opprettelsen av landvernet. Fra Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium. E: Realistisk ordnede pakkesaker. Ee: Hærorganisasjonen: Landvernet og skiløperne. RA/EA-5419/E/Ee/L0060.

³⁵ Opprettelse av landvernet og skiløperne og Offiserer til landvernet og skiløperne. Fra Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium. E: Realistisk ordnede pakkesaker. Ee: Hærorganisasjonen: Hærens styrke. Landvernet og skiløperne. RA/EA-5419/E/Ee/L0057

de nasjonale dragon- og infanteriregimentene, hvor regimentsjefene skulle sende inn forslag til offiserer som kunne tjenestegjøre i de nyopprettede landvernskompagniene.

For ytterligere informasjon angående landvernets utstyr og bevæpning har serien *Utrustning, bevæpning, bekledning* blitt brukt. I denne serien ligger to mapper som har blitt undersøkt, den ene mappen er *Gammelt lærtøy, armatur og ekvipasje som fantes ved landvernet ved regimentene* og den andre mappen er *Regimentenes forklaringer over skytegeværenes tilstand og beskaffenhet ved landvernet*, begge er en del av stykket *Geværer mv.*³⁶ Den første mappen inneholder detaljerte lister fra regimentsjefene ved de nasjonale infanteriregimentene om utstyr de hadde tilgjengelig på legden som kunne brukes av landvernet i 1751, samt hvilken tilstand dette utstyret var i. Den andre mappen inneholder detaljerte lister fra de nasjonale dragon- og infanteriregimentene angående våpnene i legdene som kunne brukes av landvernet i 1752, hvor mange våpen som manglet, og hvilken tilstand disse våpnene var i.

Som kildematerialet skal også militære ruller brukes som en del av forskningen. Ettersom denne oppgaven ikke undersøker de vervede avdelingen, kan vi dele inn de relevante militærrullene inn i to typer: den ene er *legdsrullene* med informasjon om mannskapet innenfor en gitt legd med opplysninger om navn, alder, høyde, syssel, om de er gift, om de har tjenestegjort tidligere og hvorvidt de er tjenestedyktige eller ikke.³⁷ Den andre typen er *kompaniruller* som gjerne da inneholder informasjon angående de soldatene som tjenestegjorde innad et gitt kompani, da også inkludert offiserer og underoffiserer. Ettersom landvernet fra 1747 ble organisert i egne landvernskompagnier og dermed ført inn i egne kompaniruller finnes det en rik mengde kildemateriale både i Riksarkivet og i statsarkivene med informasjon om de ulike soldatene som tjenestegjorde i kompaniene. Ettersom oppgavens omfang og tid begrenser mengden kildematerialet som kan gjennomgås, vil fokuset således rettes mot de militærrullene som er tilgjengelig lokalt og digitalt.

For å forstå sammenhengen mellom hvordan det norske forsvaret som en organisasjon fungerte i praksis og hva slags regler de måtte forholde seg til, vil det være viktig å se på de kongelige forordningene og reskriptene fra perioden. En av de største og mest omfattende forordningene fra denne tiden er den norske hærloven fra 28. februar 1705. På 52 punkter forsøker den i større grad å øke profesjonaliseringen og standardisere den norske hæren med

³⁶ Gammelt lærtøy, armatur og ekvipasje som fantes ved landvernet ved regimentene og Regimentenes forklaringer over skytegeværenes tilstand og beskaffenhet ved landvernet. Fra Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium. E: Realistisk ordnede pakkesaker. Eg: Utrustning, bevæpning, bekledning mv: Geværer mv. RA/EA-5419/E/Eg/L0085.

³⁷ Arkivverket 2018

tydelige regler angående tjenestetidens varighet, utskriving av nye soldater, øvelser, korrupsjon, samt regler mot misbruk og harde straffer mot soldatene fra offiserene. Det er tydelig at denne forordningen viser en overgang fra 1600-tallets ofte brutale straffemetoder for å skape orden i hæren, til en ny periode med inspirasjon fra opplysningstidens militærteoretiske tanker om økende fokus på disiplinering og drill.

Videre vil reskripter og forordninger utgitt i perioden som enten direkte eller indirekte påvirket landvernet også i stor grad benyttes. Samtlige av disse reskriptene og forordninger er hentet fra Peder Rosenstad-Goiske sitt verk på fire bind som ble utgitt mellom 1803-1805, *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. De viktigste reskriptene i dette verket er reskriptet 15. januar 1742 som opprettet landvernet, reskriptet 24. og 30. juni 1747 som organiserte landvernet i egne kompanier med lønnet befal, og den kongelige resolusjonen 5. juli 1764 som oppløste landvernet som særegen organisasjon.

En overordnet utfordring i arbeidet med mange av kildene som denne oppgaven vil bruke er at de er *normative*. Dette vil si at selv om myndighetene i København la retningslinjer for hvordan prosesser og arbeid i det norske forsvaret skulle utføres, kan det være store variasjoner i hvordan dette ble gjort i praksis. Ofte var det slik at både større og mindre endringer kunne ta lang tid å iverksette, i tillegg til at det militære lederskapet (som ofte var av utenlandsk opphav) måtte forholde seg til de lokale variasjonene og utfordringene. Ettersom det kan være stor forskjell mellom teori og praksis, vil jeg gjennomgående i oppgaven prøve å knytte det reskriptene og forordningen sier opp mot det jeg finner i arkivmaterialet, med et forsøk på å se hvordan reglene blir fulgt opp av den militære ledelsen.

Denne oppgaven er teoretisk forankret i å undersøke landvernet i lys i den økende militariseringen av det norske samfunnet under det danske eneveldet og profesjonaliseringen av den norske hæren. Det er da begrepene *militarisering* og *profesjonalisering* som vil danne det teoretiske rammeverket for oppgavens empiriske forskning.

1.7 Profesjonsrelevans

I den nye læreplanen er det lagt mye fokus på begrepene *medborgerskap* og *demokrati*, og spesielt i historiefaget blir året 1814 og grunnloven vektlagt som del av vår historieforståelse.³⁸ Militarismen i det norske samfunnet på 1700-tallet står for eksempel i sterk kontrast til det norske samfunnet i dag, og spesielt det faktumet at såpass mange

³⁸ Kunnskapsdepartementet 2020

innbyggere enten var direkte eller indirekte tilknyttet militæret. Dette kan tilby en interessant innfallsvinkel i undervisningen om den norske statens utvikling i tidlig nytid, samt den demokratiske utviklingen i Norge på 1800-tallet. Arbeidet med denne masteroppgaven har også gitt meg verdifull kunnskap i hvordan man skal benytte seg av søketjenester som arkivportalen og digitalarkivet. Dette gir meg muligheten til å bruke den rike mengden med tilgjengelig kildematerialer som en del av undervisningen. Som forberedelse til forskning på dokumenter fra 1700-tallet har jeg også måtte lært gotisk håndskrift. Dette mener jeg er en god ferdighet som jeg kan få mye brukt for i klasserommet, ettersom jeg da kan transkribere og oversette dokumenter fra 17- og 1800-tallet. Dette åpner opp mange for mange muligheter til kildearbeid med eldre tekster i klasserommet, som for meg før bare var mulig med dokumenter som på forhånd var transkribert.

Kapittel 2: Militære forhold i Norge før og etter den store nordiske krig

Den nordiske hegemonikonflikten mellom Danmark-Norge og Sverige hadde pågått i nesten 150 år da koalisjonen mellom Russland, Polen-Litauen, Prøysen, og Danmark-Norge erklærte krig mot Sverige i år 1700. De mange krigene med nabolandet hadde satt store preg på det dansk-norske militæret, og spesielt den store nordiske krig skulle få varige konsekvenser på Norges forsvar. I dette kapittelet vil det først undersøkes hvordan den militære ledelsen påvirket den norske hæren i årene under den store nordiske krig, og deretter hvordan folkeoppbudet utviklet seg i andre halvdel av 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet.

2.1 Inntoget til den store nordiske krig

Den korte krigen med Sverige i 1700 hadde avslørt de tydelige manglene som preget det danske forsvaret, og selv om Norge ikke ble direkte berørt i denne fasen, skulle følgene av den kortvarige krigen ha direkte konsekvenser for det norske hærsesenet. Ettersom det danske og norske forsvaret var separate (med unntak av orlogsflåten som var stasjonert i København), betydde det også at de hadde hver sin militære ledelse. Rollen som Norges kommanderende general hadde siden 1699 vært besatt av den tyske offiseren og adelsmannen Gustav von Wedel-Jarlsberg,³⁹ som i sin første rapport til København sendte en svært dystert melding om tilstanden på det norske forsvaret: «Tropperne var gaaet tilbage i brugbarhed, Fæstningerne daarlig vedligeholdet, Efterretningsvæsenet slet, Kassen tom.»⁴⁰ Mer presist, soldatene manglet utstyr, dragonene manglet hester, artilleriet og reservestyrkene manglet offiserer, samt en generell mangel på moderne geværer.⁴¹ Det var i 1699 gått 20 år siden den norske hære hadde opplevd aktiv krigstjeneste, noe som markerte den lengste kontinuerlige fredsperioden siden freden på Knærød som avsluttet Kalmarkrigen i 1613. Dette krigsfylte århundret hadde etterlatt Danmark-Norge i nesten en kontinuerlig feid med Sverige, og konsekvensen av det var at det norske forsvaret ble prioritert økonomisk da Norge hadde en strategisk posisjon med sin lange landegrense mot naboriket. Det er dermed ikke overraskende at en lang fredsperiode har resultert i at både utstyr og festningsverk har forfalt, da store ekstrautgifter for erstatning av militært materiell og reparasjoner av festninger i mindre grad kunne berettiges når en krig ikke var på horisonten.

³⁹ Gustav von Wedel-Jarlsberg hadde i praksis besatt stillingen som kommanderende general siden 1681 i datidens stattholders Ulrik Fredrik Gyldenløves fravær, men mottok ikke offisielt stillingen før etter Christian Vs død i 1699. Dette var et embete han beholdt til sin død i 1717.

⁴⁰ Nåvik 1997: 52

⁴¹ Munthe 1914: 88

I løpet av 1704 hadde Fredrik IV foretatt en norgesreise med mål om å inspisere festningsverkene og de norske troppene, noe som kan skyldes både den økende krigsstemningen og rapportene som Wedel-Jarlsberg hadde sendt.⁴² Hvorvidt hæren var såpass forsømt som Wedel gjorde uttrykk for kan diskuteres; som Holm påpeker kan han ha overdrevet for å senere kunne rapportere store forbedringer.⁴³ Problemet i den betraktningen er at Wedel-Jarlsberg hadde i praksis besatt stillingen som kommanderende general siden 1681, så han hadde i så fall indirekte skyld for at de militære forholdene i Norge var i så dårlig stand. I tillegg oppholdt Wedel-Jarlsberg seg svært lite i Norge i perioden etter 1689, og i 1699 var det åtte år siden hadde han besøkt landet, da i sammenheng med sin offisielle tiltredning som kommanderende general.⁴⁴ Hans siste tur til Norge var da i forbindelse med Fredrik IVs norgesreise i 1704, og tar man i betraktning den omfattende forordningen som ble utgitt året etter er det tydelig at denne reisen gjorde inntrykk på kongen.

Resultatet av Fredriks IVs norgesreise ble den siste store reorganiseringen av det norske forsvaret før Danmark-Norges andre inntog i den store nordiske krig, som kom med en kongelig forordning på 52 punkter 28. februar, 1705. I løpet av reisen hadde Fredrik IV, i tillegg til de materielle manglene, også blitt oppmerksom på de mange klagene fra de menige soldatene om overgrep og bestikkelser fra offiserer og embetsmenn. Kort oppsummert gjaldt disse klagene blant annet: offiserer som uberettiget prylet menige soldater, soldater som fikk kjøpe seg ut av militær tjeneste, offiserer og embetsmenn som enten mottok bestikkelser eller tvang til seg verdier eller penger fra legdene og soldatene, samt offiserer og embetsmenn som brukte utskrevne soldater til egen virksomhet.⁴⁵ I sin helhet reflekteres mange av feilene som preget det norske forsvaret godt i forordningen, som ble kalt *Om Land-Militien i Norge*.

Kongen begrunner sådan forordningen på denne måten:

For at avskaffe de store Misbruge og Egennyttigheder, som ved Land-Militien i Norge havde indsneget sig, saavel Almuen, som de Enroullerede, ikke til ringe Betryk og Skade, hvilket Kongen endog Selv ved Sin Reise i Norge til en mærkelig Deel fornummet; samt at Land-Militien paa en fast og bestandig Fod kan blive indrettet.⁴⁶

Oppsummert gjelder punktene i forordningen i stor grad forholdet mellom den militære/sivile ledelsen og de menige soldatene. I tillegg blir eksersering av soldatene tydeligere fastsatt ved

⁴² Holm 2000: 235

⁴³ Holm 2000: 235

⁴⁴ Rian 2015

⁴⁵ Holm 2000: 237; Nåvik 1997: 63; Vaupell 1872: 296

⁴⁶ Schou 1777: 93

årlig mønstring og samling bataljonsvis, og to ganger i året kompanivis samling.⁴⁷ Det norske forsvaret nærmet seg dermed noe som minner mer om et moderne hærvesen, som etter fastsatte rutiner skulle organiseres og fungere i fredstid som i krig.

Den detaljrike og omfattende forordningen som Fredrik IV utga i 1705, gir inntrykk av at det var mye som ikke fungerte ved de gamle hærordningene. Som Holm presiserer, var derimot ikke forordningen (med unntak av den utvidede ekserseringen av soldatene) et revolusjonerende tiltak, ettersom den i større grad presiserte tidligere gitte lover og påbud.⁴⁸ Det betyr at det ikke nødvendigvis var de gamle hærordningene som var problematiske, men heller de som håndhevet dem. For selv etter at forordningen ble utgitt ble det ikke utført noen vesentlige forandringer i det norske forsvaret Norge, hverken fra sivilt eller militært hold.⁴⁹ Det var dermed ikke før i 1710 da krig igjen var en realitet, med Waldemar Løvendal som norsk stattholder og fungerende øverstkommanderende, at det ble iverksatt større tiltak for å gjøre de norske troppene klare til strid.⁵⁰ De forsinkende forberedelsene betydde derimot at de norske troppene ikke var stridsklare da det avgjørende danske felttoget i Skåne endte med katastrofe etter slaget ved Helsingborg 10. mars 1710, en hendelse som raskt satte Oldenborgmonarkiet på defensiven.

Årsakene til mangelen på handlekraft fra den militære ledelsen i Norge er vanskelig å konstatere. Nåvik og Vaupell vektlegger spesielt datidens visestattholder Johan Vibe (1708-1710) som grunnen til mangelfull gjennomføring av den nye hærordningen og utrustningen av den norske hæren i forvente av krig, men i realiteten er nok årsakene mer sammensatt.⁵¹ For det første var det en mangel på en overordnet sivil og militær leder i Norge som ikke hadde eksistert siden Gyldenløves dager, og som isteden splittet mellom stattholderen og den kommanderende generalen. Gustav von Wedel-Jarlsberg begynte å bli en gammel mann da han overtok rollen som øverstkommanderende general i 1699 og oppholdt seg svært lite i landet, han delegerte dermed mange av oppgavene til sin stedfortreder, generalmajor Tritzschler.⁵² Problemet var at Tritzschler ikke hadde utøvende makt, så alle beslutningene måtte sendes til Wedel-Jarlsberg (som oppholdt i Oldenburg), og deretter godkjennes av ledelsen i København. Det hjalp heller ikke at det var sterke motsetninger mellom Wedel-

⁴⁷ Schou 1777: 103

⁴⁸ Holm 2000: 237

⁴⁹ Vaupell 1872: 296

⁵⁰ Nåvik 1997: 63

⁵¹ Nåvik 1997: 63; Vaupell 1872: 304

⁵² Schiøtz 1936: 139

Jarlsberg og visestattholderen Fredrik Gabel,⁵³ som gjorde samarbeidet mellom det sivile og militære vanskeligere.⁵⁴ Da generalløytnant Johan Vibe overtok som visestattholder i 1708 var han en gammel mann både psykisk og fysisk preget av sykdom, som gjorde det vanskelig for ham å gjennomføre de militære og sivile tiltakene som behøvdes for en person i hans stilling.⁵⁵ Hvorfor København tillat Johan Vibe en såpass viktig rolle året før inntoget til ny krig, i tillegg til at Wedel-Jarlsbergs var fraværende i nesten hele perioden, er veldig vanskelig å begrunne. Resultatet ble imidlertid at den norske hæren ikke var forberedt på krig høsten 1709, og at visestattholderen Johan Vibes mangeårige militære tjeneste i ettertid har blitt overskygget av hans siste år som en syk og lite effektiv embetsmann.

2.2 Det allmenne folkeoppbudet

Jeg nevnte tidligere hvordan det fra de eldre norske lovbøkene eksisterte to ulike former for militærtjeneste: *leidang* og *landvern*. Den sistnevnte var et lovbud om at våpenføre menn var pliktig til å forsvare sin del av landet ved et fiendtlig angrep; «af enhver vaabenfør Mand til Forsvar mod fiendtligt Indalg til Lands aller Vands».⁵⁶ Det er derimot viktig å presisere at dette folkeoppbudet ikke hadde et fast navn eller en tydelig organisering, så navnet *landvern* i denne sammenhengen kan tolkes direkte som at det var et oppbud om å *forsvare landet*.⁵⁷ Selv om leidangen falt ut av bruk som en militær faktor gjennom høymiddelalderen og utviklet seg isteden til å bli fast skatt innkrevd av kongemakten, forble folkeoppbudet et element i rikets forsvar gjennom hele perioden, som blant annet kan sees i Christian Vs lovbok fra 1687 som fortsatt krevde at bønder skulle holde våpen og møte til våpenting.⁵⁸ Utviklingen av dette folkeoppbudet på slutten av 1600-tallet vil bli nærmere diskutert senere i kapittelet, men før det er det viktig å påpeke hvordan de ulike betegnelsene på denne organisasjonen kan gjøre det forvirrende å forstå hva som er snakk om. Til og med J. C. Berg i 1830 poengterte i sin forskning hvordan ulike kilder fra samtiden brukte forskjellige navn på oppbudet, selv om de omtalte det samme.⁵⁹ For enkelhetens skyld vil jeg dermed kort presisere her hvordan jeg bruker begrepene og hva jeg referer til. Med *folkeoppbudet* (alternativt *allmenne oppbud* el. *bondeoppbudet*) menes det praksisen hvor alle menn ble lovpålagt utkalt til militærtjeneste, uavhengig av alder og tilstand. Da det senere ble bestemt å

⁵³ Visestattholder Fredrik von Gabel fungerte i praksis som den øverste sivile makten i Norge fra 1699-1708 i fravær av en reel stattholder.

⁵⁴ Schjøtz 1936: 136

⁵⁵ Schjøtz 1936: 143

⁵⁶ Nåvik 1997: 14

⁵⁷ Østberg 1912: 5

⁵⁸ Mejlænder 1883: 427-429

⁵⁹ Berg 1830: 325

gjøre et *utvalg* av folkeoppbudet for å styrke det norske forsvaret, ble det i praksis ikke satt et fast navn på denne ordningen. *Annehver mann, mannhusinger, de utvalgte, og landdragoner* var noen av navnene denne organisasjon fikk, dog var det de to siste navnene som skulle få størst styrke under elleveårskrigen.⁶⁰ Jeg velger dermed å kun bruke de to sistnevnte når jeg diskuterer denne organiseringen som ble gjennomført i andre halvdel av 1600-tallet.

Da Norges nasjonale hær ble opprettet i første halvdel av 1600-tallet besto folkeoppbudet som før, dog i en svekket tilstand ettersom de dyktigste soldatene fra bondebefolkningen i utgangspunktet skulle tjenestegjøre i legdshæren.⁶¹ Opprettelsen av en reel hærstyrke i Norge hadde derimot på lengre sikt en styrkende påvirkningskraft på folkeoppbudet. Regelmessig våpentrening og eksersering for den nasjonale hæren gjorde at folkeoppbudet alltid hadde en reserve av uttjente soldater som kunne innkalles da det var nødvendig. Denne nødvendigheten gjorde seg gjeldende gjennom de mange krigene med Sverige gjennom 1600-tallet, da det allmenne folkeoppbudet ble satt til støtteoppdrag for den organiserte hæren ved å holde vakt ved den grensen, assistere med logistikk, og vardevakt langs kysten.⁶² Deres pålitelighet som støttetropper var derimot svært varierende, og det ble aldri satt stor tillit til deres kampdyktighet eller moral.⁶³ Ettersom det er snakk om et uorganisert folkeoppbud som ikke var underordnet et fast befal, som ikke fikk økonomisk kompensasjon for deres arbeid, og som ikke fikk ta del av et potensielt krigsbytte, er det derimot ikke overraskende at den militære ledelsen erfarte at folkeoppbudets motivasjon var fraværende.

Folkeoppbudets innsats i Norge gjennom krigene på 1600-tallet hadde derimot ikke, på godt og vondt, blitt oversett av datidens stattholder og kommanderende general, Ulrik Fredrik Gyldenløve.

At inklade det almindelige oppbud er [...] bare at gjøre en 'konfluksion' av mange navn og intet i gjerning. Den ene er lemster, den anden gammel. En har stok av en bøsse, en anden et stykke av en halvmaane eller morgenstjerne.⁶⁴

Essensielt kan man dedusere at folkeoppbudet fungerte i henhold til det lovverket krevde; at allmuen, uten hensyn til alder eller tilstand, skulle stille opp med egne våpen ved et fiendtlig innfall i landet. Problemet med ordningen, slik den sto, var at den var tilpasset en tidsperiode og en krigføring som ikke lenger ble praktisert. Kriger og felttog kunne vare årevis, våpnene

⁶⁰ Schjøtz 1936: 183

⁶¹ Schjøtz 1936: 182

⁶² Munthe 1914: 63

⁶³ Schjøtz 1936: 182

⁶⁴ Østberg 1912: 12

ble dyrere og stadig mer avansert, og soldatyrket med offiserskorpset ble i større grad profesjonalisert utover århundrene.⁶⁵ Å bevæpne bønder var dermed i liten grad til nytte for den militære ledelsen, da deres bruksområder var såpass begrenset.⁶⁶ I tillegg hadde et allment oppbud skadelige følger på både jordbruk og næringsdrift, da den hentet ut innbyggere som ellers kunne bidratt til økonomien. Til tross for alle de problematiske sidene ved folkeoppbudet, fornemmet Gyldenløve potensialet en styrking av bondeoppbudet kunne få på Norges militære egenskaper.

2.3 Et utvalg gjøres, landdragonene opprettes

16. august 1673 ble det utsendt en instruks på 12 punkter fra Gyldenløve om opprettelsen av et organisert *utvalg* av folkeoppbudet; «[...] de bedste og dygtigste av lægds mændene og helst en, som tilforn kunde ha tjent og været soldat».⁶⁷ Soldatene i denne nye ordningen ble dermed kalt *de utvalgte* (ettersom de var utvalgt fra det allmenne oppbudet), men gjennom den store nordiske krig fikk de offisielt navnet *landdragoner*.⁶⁸ Instruksene fra Gyldenløve vil ikke i sin helhet bli gjengitt her, men jeg vil beskrive noen de viktigste punktene som deler mange likheter med reskriptene som førte til landvernets opprettelse og reorganisering under Hans Jakob Arnold i 1742 og 1747. Mannskapet tjenestegjorde i denne nye ordningen skulle hentes fra de samme soldatlegdene som de nasjonale infanteriregimentene, minst én soldat skulle utskrives og opptil tre i de mer folkerike legdene.⁶⁹ Ingen bondesønner eller mannskap som senere skulle tjenestegjøre i de nasjonale kompaniene skulle utskrives, deres våpen skulle bestå av legdens beste private geværer, og proviant og annet nødvendig utstyr skulle suppleres av allmuen i nærområde.⁷⁰ Istedenfor å møte til våpenting skulle de mønstres og ekserseres fire ganger i året. Kanskje det mest betydningsfulle tiltaket var at dette utvalget skulle få lønnet befall; den lokale fogden skulle være kaptein,⁷¹ og videre skulle de ha én løytnant, tre sersjanter og tre korporaler.⁷² Utenom løytnanten kunne det øvrige befalet utvelges fra de best egnende soldatene (helst de som var uttjente soldater fra legdshæren), og de skulle nyte de samme frihetene og skattefritakene som var reservert deres rang.⁷³

⁶⁵ Hobson 2005: 94-96

⁶⁶ Schiøtz 1936: 184

⁶⁷ Østberg 1912: 13

⁶⁸ Schiøtz 1936: 187

⁶⁹ Østberg 1912: 13

⁷⁰ Østberg 1912: 14

⁷¹ Det er viktig å bemerke at denne ordningen var underlagt den sivile administrasjon i fredstid, der er derfor de formelt sett var ledet av fogden og det sivile til de møtte opp til oppmarsjområdet.

⁷² Østberg 1912: 14-15

⁷³ Østberg 1912: 15

Opprettelsen av landdragonene var et forsøk på å korrekttere mange av svakhetene ved det gamle oppbudet, men det er viktig å poengtere at den nye ordningen på ingen måte gjorde slutt på det alminnelige oppbudet. Hvis situasjonen utviklet seg til å bli kritisk var enhver mann, etter loven, fortsatt pliktig til å møte bevæpnet opp til forsvar av landet.⁷⁴ Den nye ordningen var derimot et stort steg i retningen av en mer profesjonell hærstyrke i et samfunn som ble stadig mer militarisert. På mange måter var også *de utvalgte* en løsning på flere økonomiske og militærstrategiske problemer som preget det norske forsvaret gjennom 1600-tallet. For det første var det en stor lettelse på allmuens byrder da det ikke lenger var behov for at alle mennene skulle mobiliseres for å møte fiendtlige inntog i landet, da både alder og sykdom kunne gjøre flere lite brukelige til de fleste oppdrag. Det gamle oppbudet fikk også negative konsekvenser på både jordbruk og næringsvirksomhet, som igjen begrenset skattegrunnlaget, ettersom menn som vanligvis ville bidratt til arbeid i sitt lokalområde nå var utsendt til militære formål. Et utvalg gjorde det også mer forutsigbart for bondebefolkningen om hvem som skulle tjenestegjøre hvis det ble krig, ettersom de skulle føres inn i ruller og ved jevne mellomrom oppdateres i tilfelle frafall.⁷⁵ Gyldenløve var også eksplisitt om at de rulleførte bøndene skulle informeres om at dette ikke var ordinær utskrivning, at dette var en lettelse (og ikke en ekstrabyrde) ettersom det i praksis skulle erstatte det gamle oppbudet, og at de utvalgte ikke var underlagt militærets kommando eller juridisks i fredstid.⁷⁶

De utvalgte bøndene var derimot ikke kun en forbedring av det allmenne folkeoppbudet, men også en praktisk løsning på et problem som ofte rammer større troppeansamlinger og forflytninger i strid: frafall. Under Gyldenløvefeiden i 1675 ble for eksempel det vesterlenske nasjonale regiment på 1600 menn sendt til Østlandet som forsterkninger til et planlagt felttog inn i Sverige. På reisen var det 150 mann som enten falt syke eller døde og 120 mann som deserterte, så totalt var det nesten 17% frafall på den totale styrken før de hadde nådd målet sitt.⁷⁷ At sykdom raskt kunne spre seg mellom soldater i større ansamlinger og forflytninger var den militære ledelsen naturligvis klar over, da det rammet egne så vel som fiendtlige tropper. Frafall måtte selvsagt også erstattes, og ettersom de utvalgte fra folkeoppbudet allerede var skikket for tjeneste, ført inn i rullene og eksersert, var det potensiale for en stor styrke av tilgjengelige reservister. Gyldenløve anslo selv ved opprettelsen av landdragonene at de sammenlagt ville utgjøre en reservestyrke på 11-12 000 mann.⁷⁸ Denne styrken ville da i

⁷⁴ Gjeruldsen 2013: 228

⁷⁵ Gjeruldsen 2013: 229

⁷⁶ Gjeruldsen 2013: 229

⁷⁷ Gjeruldsen 2013: 241

⁷⁸ Gjeruldsen 2013: 228

teorien representere nesten en fordobling av den norske hæren, som besto av rundt 12 000 mann i 1670-årene.⁷⁹ På kort tid hadde altså Gyldenløve betydelig forbedret det norske hærvesenet ved å erstatte det gamle bondeoppbudet med en organisert og selektiv utvelgelse av de mest våpenføre menn som ikke var utskrevne, styrket tilgjengelige reservister til de nasjonale regimentene, og gjort alt dette uten å påføre staten vesentlige større utgifter.

Landdragonene så tjeneste allerede to år etter deres opprettelse ved inntoget til Gyldenløvefeiden i 1675, og ble holdt vedlike under hele konflikten.⁸⁰ Perioden 1680-1700 markerte derimot, ifølge Østberg og Schiøtz, en forfallsperiode for oppbudet.⁸¹ Det blir ikke gitt noen begrunnelse på hvorfor nettopp landdragonene opplevde dette, da de i praksis inngikk som en del av det sivile embetets ansvar og var ikke avhengig av forsyninger eller oppfølging fra den militære ledelsen. Mest sannsynlig inngår dette som en del av den generelle nedgangsperioden for det norske forsvaret i årene etter Gyldenløvefeiden, hvor Danmark-Norge opplevde en lang periode med fred. For ved inntoget til den store nordiske krig i 1700 måtte visstnok oppbudet reorganiseres, som tyder på at det ikke har blitt vedlikeholdt gjennom årene.⁸² Mange av offiserene ved landdragonene hadde dødd ut, flere hadde blitt for gamle til å tjenestegjøre, og én mann hevdet i 1710 at han hadde blitt kalt landdragon siden 1685.⁸³ Til tross for tidligere forsømmelse ble oppbudet betydelig forsterket da Danmark-Norge igjen var på krigsfot med Sverige i 1709, og de opplevde ustrakt tjeneste fra krigens første til siste år.⁸⁴ Landdragonene som organisasjon skulle derimot ikke vedvare. I 1718 ble utskrivingsreglene endret slik at hver fullgård (istedenfor to fullgårder) skulle stille én soldat, og landdragonkompaniene ble dermed omgjort til ordinære infanteriregimenter og overført til den stående hær.⁸⁵ I praksis betydde det at antall infanteriregimenter i Norge ble fordoblet, og at det allmenne folkeoppbudet igjen skulle stå som det hadde gjort i århundrene før, dog i enda mer svekket tilstand. Det var ikke før i 1742 at det igjen skulle bli forsøkt å opprette et bakre oppbud til linjestyrkene i Norge, og da under tilsynet til datidens kommanderende general, Hans Jakob Arnold.

⁷⁹ Gjeruldsen 2013: 231

⁸⁰ Schiøtz 1936: 183

⁸¹ Østberg 1912: 18; Schiøtz 1936: 184

⁸² Schiøtz 1936: 184

⁸³ Østberg 1912: 24

⁸⁴ Schiøtz 1936: 186

⁸⁵ Nåvik 1997: 67; Schiøtz 1936: 185

Kapittel 3: Opprettelsen av landvernet

Ettersom krig nærmest var en allmenntilstand i Europa, kunne det bli skjebnesvangert for nasjoner å la sine forsvar stagnere i fredsperioder. Mellomstore stater som Danmark-Norge måtte ofte tyne mer ut av sine ressurser for å hevde seg i maktspeilet, og det er dermed ikke overraskende at de alltid var på utkikk etter tiltak som kunne gi dem en fordel i en eventuell konflikt. Ettersom Hans Jakob Arnold har fått æren for å initiere og organisere landvernet, vil jeg i dette kapitlet først undersøke hans bakgrunn før han ble kommanderende general i Norge. Deretter vil jeg undersøke reskriptet som opprettet landvernet i 1742, og til slutt gjennomgå og diskutere korrespondansen mellom Arnold og den øvrige ledelsen i Norge angående landvernets opprettelse.

3.1 Kommanderende general Hans Jakob Arnold⁸⁶

Før det redegjøres nærmere om livet og rollen Hans Jakob Arnold spilte i organiseringen av landvernet, bør det tydeliggjøres at mesteparten av det som er skrevet om ham er skrevet på 1800- og tidlig 1900-tallet av individer med militær bakgrunn. Man ser dermed tydelige tendenser til «The great man theory» i forfatterens historieskriving, og dette har mest sannsynlig påvirket hans ettermæle i litteraturen frem til i dag. Hans Jakob Arnold var med unntak av Karl av Hessen den lengst regjerende kommanderende generalen i Norge på 1700-tallet, men i motsetning til Karl av Hessen, så tilbrakte han mesteparten av sine år som kommanderende general i Norge.⁸⁷ Tar man i betraktning de mange tiltakene Arnold gjennomførte i løpet av sin tid som kommanderende general, tyder det på at han hadde stort iver for det norske forsvaret. Foruten opprettelsen av landvernet i 1742, organiserte han også to skiløperbataljoner i 1747 samt reorganiserte og styrket de nasjonale dragonregimentene til fem regimenter med 600 soldater hver i 1750.⁸⁸ Arnold foreslo også for København å opprette et lokalvern i Nordland og Finnmark, men på det fikk han ikke godkjenning, noe som tilsier at Arnolds ambisjonsnivå til tider strakk seg lenger enn det København var villig til å etterkomme.⁸⁹ Arnolds mest betydningsfulle innslag var at han sikret kongelig godkjenning for opprettelsen av «Den frie matematiske skole» i Christiania i 1750, som senere skulle få navnet *Krigsskolen*.⁹⁰ Munthe vektlegger også Arnolds betydning for at Norges forsvar ikke

⁸⁶ I primærkildene, dansk litteratur og tidligere norsk litteratur skrives navnet *Hans Jacob Arnoldt*, jeg velger derimot å følge nyere norske historikere og benytter meg dermed av den moderniserte formen for navnet.

⁸⁷ Holm 2000: 264-165

⁸⁸ Munthe 1923: 245

⁸⁹ Holm 2000: 265

⁹⁰ Holm 2000: 265

forfalt under den lange fredsperioden på midten av 1700-tallet, da dette ellers hadde vært vanlig tiårene før.⁹¹ Utenom Krigsskolen skulle derimot ingen av Arnolds prosjekter overleve de store reduksjonene i det dansk-norske forsvaret på 1760-tallet. Selv om flere tiltak i praksis ble avskaffet etter hans død, skulle mange av hans idéer fortsette og få gjenvunnet betydning på 1800-tallet.⁹²

Hans Jakob Arnold ble født på Spydeberg i Østfold 21. april 1669 og var sønn av Johan Arnold, som var generalmajor i det vesterlenske regiment.⁹³ Han tilbrakte sine første 22 år i Norge, ble i sitt attende år fenrik ved sitt fars regiment, og tre år senere løytnant.⁹⁴ Arnolds slekt, opprinnelig fra fyrstedømmet Sachsen, var en del av det tyske aristokratiet som gjorde krig til sitt levebrød. Dette var resultat av den tidlig-moderne tidens profesjonalisering av offisersstanden bemannet av en adel som gjorde militæret til sitt yrke, et kompromiss mellom kongemakten og aristokratiet utover 1600-tallet med en sentralisering av statens ressurser til militæret formål som kulminerte med innføringen av eneveldet i Europa.⁹⁵ Fyrstene erstattet leiesoldater, som hadde blitt hyppig brukt gjennom de mange krigene på 15- og 1600-tallet, med stående styrker som var utstyrt, trent og organisert av staten.⁹⁶ Til å lede disse stående hærene ble det rekruttert adel over hele Europa, da den kosmopolitiske strukturen i Europas aristokrati ikke fant noe galt i å la utenlandske adelsmenn lede kongens styrker.⁹⁷ Idéen om nasjonalisme og nasjonalstaten, hvor det å gå i fremmed tjeneste ville vært ensbetydende med landsforræderi, skulle bli en fjern tanke helt til slutten av århundret med den franske revolusjonen. Oldenborgmonarkiet benyttet i stor grad tyske offiserer til å lede og eksersere soldatene i både Danmark og Norge, og det er dermed ikke overraskende at tysk var *de facto* kommandospråk frem til 1772.⁹⁸

I fredsperioden mellom Gyldenløvefeiden og den store nordiske krig lånte både Kristian V og Fredrik IV ut soldater til krigene som utspilte seg mellom stormaktene i Europa. Soldater, spesielt de vervede, var dyre å underholde i fredstid, og å selge dem til høystbydende kunne bistå med en markant inntekt for statskassa i perioder med relativ fred. I følge både den danske bibliografiske leksikon og norske bibliografiske leksikon skal Hans Jakob Arnold ha tjenestegjort som en del av de 6500 danske hjelpetroppene som ble sendt i 1689 for å støtte

⁹¹ Munthe 1923: 245

⁹² Holm 2000: 265

⁹³ Huitfeldt-Kaas 1887: 342

⁹⁴ Munthe 1923: 244

⁹⁵ Hobson 2005: 94

⁹⁶ Hobson 2005: 91

⁹⁷ Hobson 2005: 125

⁹⁸ Holm 2000: 271

William III av Storbritannia i kampen mot Frankrike i Irland og Flandern.⁹⁹ Danske bibliografiske leksikon hevder også at Arnold på 1690-tallet tjenestegjorde i Italia og Ungarn.¹⁰⁰ Ettersom Arnold tjenestegjorde i sin fars regiment rundt denne tiden, er det ikke umulig at han var en del av offiserklassen som søkte seg til å delta i det dansk-norske Irlandskorpset som dro i 1689. Ifølge Barstad, som har forsket på nordmennenes deltagelse i Irlandskorpset, er det ikke funnet noen søknad om permisjon eller annet bevis på at Arnold deltok i dette felttoget, men han hevder selv at det ikke heller kan benektes.¹⁰¹ At han deltok i Italia og Ungarn er derimot mer tvilsomt, da det ikke var Irlandskorpset, men et annet korps på 2500 mann som ble leid ut til den tyske keiseren i 1692 som så kamper i disse områdene.¹⁰² Arnolds hyppige avansement i gradene gjennom 1690-tallet, sekondløytnant i Livgarden til fots i 1691 og i 1693 kaptein i Dronningens Livregiment, tilsier at han må ha utmerket seg i denne perioden.¹⁰³ Det er dermed svært sannsynlig at han var med på minst én av felttogene utenlands, men hvorvidt man kan kreditere han med å se slag gjennom hele Europa under denne konflikten vil være vanskelig å påstå uten nærmere forskning.

Utenom et giftermål med sin stesøster, Karen Tonsberg, på Gjerpen kirke i november 1702, oppholdt Arnold seg i de danske områdene gjennom hele begynnelsen på det 18. århundret.¹⁰⁴ Da elleveårskrigen begynte var han oberstløytnant og deltok på det avgjørende slaget ved Helsingborg i 1710, her ble han tatt til fange, men senere utvekslet og utnevnt til oberst og regimentsjef det ribenske nasjonale regiment.¹⁰⁵ De neste årene tilbrakte han på felttog i Nord-Tyskland, hvor han i 1717 ble generalmajor. I 1718 ble derimot Arnold og F. C. Cicignon sendt til Norge på kongens vegne som «kommitterende generalmajorer», hvor de offisielt skulle påskynde og administrere fordoblingen av de norske regimentene i påvente av en svensk invasjon.¹⁰⁶ Dette var den samme fordoblingen som ble nevnt i forrige kapittel, hvor landdragonkompaniene ble innsatt i legdshæren for å styrke Norges forsvarsevne. Ettersom Fredrik IV fryktet et svensk gjennombrudd i Norge, valgte han å sende representanter for en hurtig gjennomføring av denne reorganiseringen.¹⁰⁷

⁹⁹ Huitfeldt-Kaas 1887: 341; Munthe 1923: 244

¹⁰⁰ Huitfeldt-Kaas 1887: 341

¹⁰¹ Barstad 1928: 32

¹⁰² Holm 2000: 228

¹⁰³ Huitfeldt-Kaas 1887: 341

¹⁰⁴ Munthe 1923: 244-245

¹⁰⁵ Huitfeldt-Kaas 1887: 341

¹⁰⁶ Munthe 1923: 244

¹⁰⁷ Vaupell 1872: 584

Det er ikke overraskende at nettopp Arnold og Cicignon ble sendt på vegne av Fredrik IV; begge hadde vokst opp i Norge og var dermed kjent med norske forhold, og de hadde begge utmerket seg under felttogene i Nord-Tyskland. Deres oppgaver var derimot ikke kun administrative. Fredrik IV innså nok med de aggressive svenske innrykkene i Norge at det var en mulighet for at hele landsdelen kunne gå tapt, og at strategien ved å sende de beste norske soldatene ut av landet kunne koste ham dyrt.¹⁰⁸ Det var også stridigheter innen den sivile og militære ledelsen i Norge¹⁰⁹ som gjorde kommunikasjonen dårligere.¹¹⁰ Denne splittelsen var nok København bevisst på, så Cicignons og Arnolds oppgave gikk mest sannsynlig også på å være mellomledd i det militære/sivile sambandet. Deres autoritet i det norske forsvaret viser seg og tydelig da fungerende kommanderende general Lützow ønsket å gjøre et innrykk i Sverige med legdshæren fra Svinesund for å ødelegge de svenske magasinene i august 1718, for denne planen ble brått nedstemt av Cicignon og Arnold og dermed ikke gjennomført.¹¹¹ Etter fredsavtalen på Fredensborg i 1720 ble Arnold ridder av Dannebrogordenen, fra 1722-1724 den danske utsendingen til det svenske hoffet, og fra 1733 generalløytnant og inspektør samt høystkommanderende over fotsoldatene i hertugdømmene.¹¹² Denne stillingen skulle han besitte helt til 1736, da den daværende kommanderende generalen i Norge, Patroclus Rømeling, døde i en alder av 74 år. De siste 22 årene av sitt liv skulle altså Hans Jakob Arnold tilbringe der hans 22 første år begynte, men nå som kommanderende general med over fire tiårs erfaring fra det militære systemet og store planer for utviklingen av det norske forsvaret.

3.2 Opprettelsen av landvernet 15. januar 1742

Selv om tiden etter den store nordiske krig var preget av en langvarig fred og den dansk-norske hæren ikke skulle oppleve ordentlig krig før på begynnelsen av 1800-tallet, betydde det ikke at perioden var uten sine konflikter. Både den danske og norske hæren ble holdt vedlike nettopp fordi krig nærmest var en allmenntilstand i Europa, og fyrstens rett til selvrådighet var avhengig av at han kunne forsvare sine interesser med maktmidler om nødvendig. Dette viser seg eksempelvis gjennom den Holsteinsk-Gottorpske krisen på 1720-tallet og arvestriden i Sverige på 1740-tallet, hvor i sistnevnte en prins fra huset Holstein-

¹⁰⁸ Holm 2000: 246

¹⁰⁹ Styret i Norge var i stor grad underlagt Slottsloven (1704-1722) i fravær av en reell stattholder. Den hadde fire sivile medlemmer og én offiser, men gjorde det vanskeligere å gjennomføre hurtige tiltak i krigstilstander.

¹¹⁰ Schiøtz 1936: 168

¹¹¹ Munthe 1914: 136

¹¹² Munthe 1923: 244

Gottorp skulle arve tronen i Sverige og true dansk herredømme i Holstein.¹¹³ Selv om konflikten endte uten krigshandlinger, ble betydelig mengder soldater mønstret både i Danmark og Norge 1741-1743, hvorav 800 norske soldater ble sendt som forsterkninger til Danmark.¹¹⁴ Under den sistnevnte krisen ble et omfattende reskript til Arnold og sesjonsdeputasjonen ved de nasjonale regimentene utgitt 15. januar 1742, med beskrivelsen «ang. et Landeværns Oprettelse i Norge».¹¹⁵ Reskriptet er i praksis todelt, hvor den første delen begrunner hvorfor landvernet opprettes, men den andre delen forklarer hvordan opprettelsen av landvernet skal gjennomføres. Reskriptets innhold vil dermed redegjøres for i samme rekkefølge.

Den første delen av reskriptet begynner ikke med å foreslå en opprettelse av en ny hærorganisasjon, men heller å skildre et hypotetisk scenario med et overveldende fiendtlig innfall i Norge som truer undersåttenes velferd og sikkerhet, og som de daværende norske soldatene ikke har mulighet til å stoppe.¹¹⁶ Den bygger videre på dette scenarioet og legger til hvordan Norge er et *vidløftig* rike, og at det dermed er vanskelig å motstå lokale fiendtlige innfall med tilstrekkelig styrke ettersom hæren er så spredt.¹¹⁷ Med et retorisk virkemiddel viser den da til at det må finnes en måte å forhindre en slik situasjon på uten å pålegge befolkningen nye byrder og besværligheter; og ettersom forfatteren av dette reskriptet har illustrert scenarioet selv, har han selvfølgelig allerede en løsning planlagt. Løsningen er å bruke det store antallet med ungt tjenesteferdig mannskap, som har en «[...] Troskab og god Villie for Vores Tieneste samt Nidkjærhed til deres Fædrelands Forsvar [...]».¹¹⁸ Denne styrken skulle da motstå, og om ikke annet oppholde og forlenge innfallet i en slik tid at forsterkninger kunne ankomme fra Danmark. For disse soldatene hadde erfaring fra sin egen militærtjeneste og var ferdig eksersert, og dermed bedre rustet til å motstå et fiendtlig angrep.¹¹⁹ Avslutningsvis legger den første delen av reskriptet til hvordan dette mannskapet er til mye større nytte enn det som vanligvis har blitt brukt som et nødstilfelle ved fiendtlige innfall, det allmenne folkeoppbudet. Ettersom folkeoppbudet er en stor byrde på lokalbefolkningen, består av mange som ikke har militær eksersis og som ikke tilhører noe kompani, redegjør reskriptet for at det svært lite motstand de er kapable til å utrette.¹²⁰

¹¹³ Holm 2000: 253

¹¹⁴ Holm 2000: 254

¹¹⁵ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 812

¹¹⁶ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 812-813

¹¹⁷ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 812

¹¹⁸ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 813

¹¹⁹ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 813

¹²⁰ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 813

Det er nok ingen tilfeldighet at forfatteren av reskriptet har valgt å skildre et plutselig fiendtlig innfall i landet, og det er vanskelig å ikke formode identiteten til denne fienden. Selv om det var 20 år siden Den store nordiske krig konkluderte, var nok minnene om de svenske felttogene (spesielt på Østlandet og i Trøndelag) og plyndringene det medførte fortsatt sterkt i det kollektive minnet. Å appellere direkte for lokalsamfunnenes sikkerhet var nok dermed en bevisst strategi for å begrunne landvernets opprettelse. Videre beskriver reskriptet den norske soldat i særdeles god ånd, men denne idealsoldaten som er evig lojal mot konge og fedreland er med lite sannsynlighet representativt for en stor andel soldater som tjenestegjorde i hæren på denne tiden. Som Johannesen påpeker i sin artikkel *Kampen om mannskapet*, var militærtjeneste på flere steder svært upopulært, og mange gikk til store lengder for å unnsnippe tjeneste.¹²¹ De viktigste egenskapene til det tjenesteferdige mannskapet var nok derimot ikke troskap og fedrelandskjærlighet, men heller at de hadde militær opplæring og at de allerede tilhørte et kompani. Noe av det mest interessante er hvordan reskriptet deler mange likheter med instruksene som ble utgitt av Gyldenløve i 1673 med opprettelsen av landdragonene.¹²² Han var og kritisk til det allmenne folkeoppbudet og mente de var svært lite brukbare til de fleste oppdrag. Den store forskjellen her er da at opprettelsen av landdragonene baserte seg mer på utskrivning av mannskap som hadde blitt forbigått på sesjon, mens dette reskriptet forholder seg hovedsakelig (dog ikke utelukkende) til mannskap som var ferdig uttjent i de nasjonale regimentene. I likhet med Gyldenløves instruks vektlegger også dette reskriptet hvordan denne ordningen ikke er en *ekstrabyrde* på befolkningen, men heller en lettelse ettersom den skal i større grad erstatte folkeoppbudet.

Den andre delen av reskriptet forklarer hvordan hva landvernet er, og hvordan forslaget skal utføres i praksis. I likhet med den første delen påpeker den at dette ikke er en byrde, men et sikkerhetstiltak for allmennhets beste.¹²³ Den legger også til at «[...] det Mandskap, som fra Vores National-Regimenter enten allerede ere, eller endnu herefter vorde dimmiterede, saa mange af de yngste og dygtigste udi hvert Compagnies District til Landværn annoteres [...]».¹²⁴ Dette betyr at reskriptet hadde tilbakevirkende kraft og at landvernet, i hvert fall i løpet av de første årene, også benyttet seg av soldater som allerede var dimittert. Fra de nasjonale dragonkompaniene skulle det tas ut 30 soldater, fra de nasjonale infanterikompaniene skulle det tas ut 50 soldater, og resterende plasser skulle fylles av de som

¹²¹ Johannesen 2019: 256

¹²² Østberg 1912: 13-16

¹²³ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 813

¹²⁴ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 813

tidligere hadde blitt forbigått på sesjon.¹²⁵ Videre poengterer reskriptet at landvernssoldatene ikke var underlagt militær juridisks, behøvde ikke å møte til eksersis, og kunne ikke beordres til militærtjeneste så lenge «[...]Gud forlener fredelige Tider [...]».¹²⁶ De skulle i tillegg beholde sin rang fra sin tid som nasjonal soldat og bli satt «[...] fremfor alle andre, som ikke ere enroullerede [...]».¹²⁷ Landvernssoldater kunne heller ikke bli kommandert ut av landet, og skulle utelukkende brukes til landets forsvar.¹²⁸ Hvis en landvernssoldat flyttet fra sitt kompanidistrikt var han også pliktig til å melde dette til sesjonsdeputasjonen, og hvis det var bruk for ham som landvernsmann i det nye distriktet skulle han fortsette i sin stilling der.¹²⁹ Avslutningsvis legger den til hvordan gjennomføringen av dette forslaget skal bli iverksatt ved første sesjon etter reskriptets proklamasjon.

Det er interessant hvordan reskriptet konstaterer at landvernssoldatene ikke er underlagt militær juridisks i fredstid, når dette i all vesentlighet ikke stemmer. Hvis en forenkler datidens militære jurisdiksjon i to deler, nemlig de reglene og pliktene som en soldat måtte følge og overholde, og de rettighetene og godene som militærtjenesten gav soldaten, var tjenesten som landvernssoldat ikke utelukkende sivil i fredstid. Som nevnt i reskriptet måtte soldaten fortsatt søke om tillatelse hvis han skulle flytte fra sitt kompanidistrikt, og var pliktig til å melde seg som landvernssoldat i sitt nye distrikt. Rettighetene som landvernssoldatene hadde var derimot vesentlige sammenlignet med deres militære plikter, i hvert fall i løpet av organisasjonen første år. Foruten å holdes fremfor andre menn som ikke har vært innrullert i sosiale sammenhenger,¹³⁰ skulle de etter reskriptet til stiftsbefalingsmennene og biskopene 5. juni 1744 «[...] i almindelighed, saalænge de i Landværnsrullen staae indroullerede, som virkelige militaire Personer ansees [...]».¹³¹ At dette måtte presiseres tyder på at det kan ha oppstått uklarheter om hvorvidt landvernssoldater var soldater eller sivile i fredstid. Reskriptet 5. juni 1744 beviser da at landvernssoldatene juridisk sett hadde de samme rettighetene som nasjonale soldater, og som reskriptet tydeliggjør, skal være skånet for bøter og åpenbar skrifte første gang de begikk leiermål.¹³² Videre i reskriptet fra 11. desember 1750 til stiftsbefalingsmennene i Norge fikk ikke de sivile myndighetene lov til å dømme landvernssoldater til tukthuset, men skulle heller sende dem til arbeid på festningene da «[...]

¹²⁵ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 814

¹²⁶ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 813

¹²⁷ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 813

¹²⁸ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 813

¹²⁹ Reskriptet 15. januar 1742 i Goiske 1803: 814

¹³⁰ Fra den kongelige forordningen 28. februar 1705 i Nåvik 1997: 58

¹³¹ Reskriptet 5. juni 1744 i Goiske 1803: 890

¹³² Reskriptet 5. juni 1744 i Goiske 1803: 890

saadan Straf ei passer sig paa de Militaire, saalænge de staae i krigstjeneste [...]».¹³³ Jeg mener derfor det blir forsømmende å referere til landvernet som utelukkende et bakre oppbud eller en reserve til linjestyrkene, da de i samtiden (spesielt etter organiseringen av landvernet i egne kompanier med befal i 1747) ble ansett både i praksis og juridisk som en fast del av den stående hæren samt bemannet av de, som med all hensyn, var landets beste trente og erfarne soldater.

Landvernet skulle, som tidligere nevnt, bestå av soldater som var uttjent i de nasjonale regimentene. Ettersom det norske forsvaret i 1742 besto av tre nasjonale dragonregimenter med hver åtte kompanier á 75 menige, og 13 nasjonale infanteriregimenter som hver hadde tolv kompanier á 100 menige, betydde innføringen av landvernet at Norges potensielle styrketall økte med 720 dragonsoldater og 7800 infanterisoldater.¹³⁴ Det er derimot viktig påpeke at landvernet i sin nåværende tilstand ikke enda var inndelt i egne kompanier med befal, da de på dette tidspunktet kun ble rulleført i sitt kompanidistrikt. Inkluderes de resterende delene av det norske forsvaret med befal, vil Norges hær totalt sett utgjøre cirka 31 000 soldater i 1742.¹³⁵ Med utgangspunkt i Norges første offisielle folketelling fra 1769, hvor landets befolkning besto av cirka 730 000 mennesker, ville den norske styrken på 1740-tallet med sin 31 000 mann i hæren samt 8000 innrullert i flåten utgjøre en samlet styrke som direkte omfavnet nesten 5,5% av den totale befolkningen. Denne prosentdelen slår til og med Europas mest militarisererte stat, Prøysen, med nesten halvannet prosentpoeng.¹³⁶ I likhet med Prøysen hadde Norge et lite ressursgrunnlag, dog med en endra mindre befolkning. Det er dermed ikke overraskende at, i tråd med 1700-tallets militarisering og ressursmobilisering til militære formål, den store mengden med ekserserte soldater fra legdshæren som gikk ut av tjeneste ble ansett som en mulig ressurs. I en periode hvor de mellomstore statene ofte måtte tyne mer ut av det arsenalet de hadde for å kunne delta på det europeiske maktspillet og beskytte sine interesser, kan landvernets opprettelse begrunnes som både dens iboende militære faktor og som et redskap for Oldenborgmonarkiets nasjonale selvhevdelse.¹³⁷

¹³³ Reskriptet 11. desember 1750 i Goiske 1804: 90

¹³⁴ Fra Lars Kiærlands arkiv. F: Militære forhold: Oversiktsplan over den norske hærs organisasjon fra 1628 til 1940. RA/PA-0253/F/Fe/L0047; Munthe 1914: 160-161

¹³⁵ Johannesen 2019: 252

¹³⁶ Nåvik 1997: 83; Browning 1993: 24

¹³⁷ Hobson 2005: 108

3.3 Landvernet 1742 – en utvidelse i en mannskapskrise

Den 30. januar 1742 fikk samtlige sesjonsdeputerende¹³⁸ et lengre brev fra Arnold angående hvordan opprettelsen av landvernet skulle foregå. Den følger i stor grad de samme linjene som reskriptet, men anmoder også de til å melde tilbake informasjon som kan være relevant for opprettelsen av landvernet.¹³⁹ Det som er overraskende er at arkivmaterialet før opprettelsen av landvernet nesten utelukkende omhandler problemer med rekruttering av mannskap til de nasjonale regimentene. En del reskripter utgitt i samme periode knyttes også opp til denne mannskapskrisen, der de eksplisitt forsøker å hindre ungt mannskap fra å unnsnippe tjeneste. På brevet Arnold sendte angående opprettelsen av landvernet har jeg i arkivet funnet fire ulike svar: det ene var fra stiftamtmanden i Akershus Fredrik von Rappe, det andre var fra regimentsjefen von Krogh ved det 1. vesterlenske nasjonale regiment, det tredje var fra regimentsjefen ved det 2. vesterlenske nasjonale regiment, og det fjerde var fra den tidligere soldaten Erick Hovorsen og sognepresten Andreas Weidemann. Jeg vil først diskutere funnene angående mannskapskrisen som preget årene før landvernets opprettelse, og deretter gå videre til responsen Arnold mottok på brevet angående opprettelsen av landvernet.

Korrespondansen mellom Arnold og den militære ledelsen før 1742 angikk hovedsakelig utfordringen mange av regimentsjefene opplevde med rekruttering av ungt og tjenestedyktig mannskap til sine nasjonale regimenter. Oppsummert blir det nevnt hvordan mange unnlater å møte opp på sesjon, tjenestedyktige som får udyktighetspass utenfor sesjonen, mannskap som kjøper seg ut av tjeneste med gaver, og mannskap som rømmer til fremmede riker (det var spesielt de vesterlenske regimentene som ble rammet av det sistnevnte punktet).¹⁴⁰ Etter landmilitsforordningen fra 28. februar 1705 var alt det nevnte ovenfor forbudt, men det viser da at lovgivingene ikke alltid ble fulgt opp like godt i praksis. Dette mannskapsproblemet gjenspeiles også i mange av reskriptene som ble utgitt etter at Arnold ble generalkommandant: reskriptet til stiftsbefalingsmannen i Kristiansand 1. august 1738, reskriptet til stiftsamtmenn i Norge 1. august 1738, samt reskriptet til biskopene i Norge 17. juli 1739. Den førstnevnte omhandler at amtmannen i kaptein Tanges kompanidistrikt¹⁴¹ ikke

¹³⁸ Rekruttering av mannskap til de norske nasjonale regimentene var styrt av generalkrigskommisæren med fem krigskommisærer. Underlagt dem var sesjonsdeputasjonen som besto av amtmannen, regimentsjefen og én krigskommisær. Johannesen 2019: 252

¹³⁹ Brev fra general Arnold til sesjonsdeputerende ved det 2. Opplandske regiment, Christiania 30. januar 1742. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002

¹⁴⁰ Nummerert liste med problemer angående rekruttering av tjenestedyktig mannskap, u. dato og forfatter. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0001

¹⁴¹ Kaptein Tange var sjef for 2. Mandalske kompani i det 1. Vesterlenske regiment ifølge plansjen til Ovenstad, O. RA/-Riksarkivets bibliotek, blad nr. 33, 1741-1745.

har fulgt godt nok med på det unge mannskapet i sitt distrikt, der flere visstnok hadde gått i tjeneste utenlands og fått innvilget pass til å gjøre dette.¹⁴² Neste reskript angår en forebyggelse av at det unge mannskapet i legdene deserterer fra sitt distrikt uten skriftlig tillatelse fra sesjonen, og at dette skulle straffes med bøter for de skyldige.¹⁴³ Den sistnevnte reskriptet angår at prestene skal gi årlig lister med manntall over det unge mannskapet i soldatlegdene til krigskommisæren.¹⁴⁴

De overnevnte reskriptene viser konkrete forsøkt fra statens side å sikre militæret tilgang på nytt mannskap til de nasjonale regimentene. Det var knappe tjue år siden den norske hæren hadde hatt en av sine største utvidelser noensinne med reskriptet av 25. desember 1717 hvor hver fullgård skulle stille én soldat hver, i motsetning til to fullgårder som hadde vært loven før.¹⁴⁵ Trykket og byrden den militære utskrivningen følte for folket må dermed ha vært betydelig sett i datiden, og de som ble innrullert kunne se frem til mange år med eksersis, mønstring, militær disiplin, og den stadige muligheten for krigsutbrudd med nabolandet. At flere ønsket å unnsnippe dette kommer dermed ikke som noen overraskelse, og selv om militærets tilstedeværelse i samfunnet var langt sterkere på 1700-tallet enn den var århundret før, var det fortsatt mange måter for en kunne unndra seg militærtjeneste. Foruten de ulovlige metodene som ble beskrevet ovenfor, kunne potensielle soldater slippe tjeneste ved å skylde på skader som gjorde de udyktige til tjeneste, at de hadde stort gårdsbruk eller overtok en odelsgård, og at de hadde gamle foreldre.¹⁴⁶ Denne problematikken belyses også i Johannesen sin artikkel *Kampen om mannskapet*, der de sivile og militære myndighetene ofte hadde motsettende interesser angående hva de ville få ut av befolkningen. Ettersom de sivile myndighetene var svært interesserte i at den skattebetalende delen av befolkningen skulle bruke sin tid på arbeid og ikke på militær eksersis, var utskrivningen av soldater i et samfunn, som i stor grad besto av gårdsarbeidere, et dilemma som militæret til enhver tid måtte prøve å overholde. De stadige militære utvidelsene gjennom 1700-tallet viser derimot at bønder i større grad måtte utskrives til militærtjeneste, og at cirka 1/3 av de norske nasjonale regimentene i perioden besto av bønder.¹⁴⁷

Et av svarene Arnold mottok angående landvernets opprettelse var fra stiftamtmanden i Akershus, generalmajor Frederik Otto von Rappe, som hadde sterke meninger angående

¹⁴² Reskript 1. august 1738 i Goiske 1803: 655-656

¹⁴³ Reskript 1. august 1738 i Goiske 1803: 656

¹⁴⁴ Reskript 17 juli 1739 i Goiske 1803: 708-709

¹⁴⁵ Berg 1830: 39-40

¹⁴⁶ Johannesen 2019: 254

¹⁴⁷ Johannesen 2019: 253

hvordan dette skulle gjennomføres. Ettersom Norge hadde vært uten stattholder og visestattholder siden 1739, var von Rappe i 1742 blant Norges øverste sivile embetsmenn og hadde en hovedsakelig militær bakgrunn.¹⁴⁸ Han gjør det tydelig at de som ved neste sesjon blir rulleført som landvernsmenn straks burde befattes om hva dette innebærer for at «[...] betage dem Dem ald den mistanke og misfornøyelse de herom kunde fatte.»¹⁴⁹ Von Rappe antok dermed at innføringen av landvernet ikke ville bli positivt mottatt av de soldatene, som etter mange år med militærtjeneste, oppdaget at de ikke ville bli dimittert. Von Rappe ønsket også å gi landvernsmenn visse rettigheter og fordeler i samfunnet som tydelig skulle skille dem fra allmuen. Han foreslo at de skulle få lov til å gå med sidegevær¹⁵⁰ eller kårde, samt bli tildelt en gammel munderingshatt med en hvit snor som viste at de tjenestegjorde som landvernsmenn.¹⁵¹ Hvis en landvernssoldat døde skulle hans erstatningen motta den avdøde soldatens kårde og hatt, noe som betyr at von Rappe mente militærvesenet skulle utruste landvernssoldatene også i fredstid.¹⁵² Avslutningsvis legger von Rappe til at når landvernet i et nødstilfelle skal brukes, skal de forpleies av staten med nødvendige varer og at videre utredning ikke skal være en ekstrabyrde for legden han tilhører.¹⁵³

Hvorvidt noen av von Rappes forslag ble innført eller tatt i betraktning er vanskelig å bekrefte, da jeg ikke har funnet noen respons på von Rappes brev. Samtidig har jeg heller ikke funnet bevis på at landvernssoldater ble utstyrt med hverken våpen eller munderingshatt i fredstid. Spørsmålet om utrustning er derimot i seg selv interessant, for det har hittil ikke blitt redegjort for hvorvidt det var legden eller staten sitt ansvar å utruste landvernssoldatene med våpen og utstyr. I den tidligere landdragonorganisasjonen var det legden sitt ansvar å utruste en landdragon med det beste private geværet de hadde, samt annet nødvendige utstyr og kost som soldaten behøvde.¹⁵⁴ Da det ikke nevnes i hverken reskriptet eller Arnolds korrespondanse om hvordan landvernet skulle bli utstyrt, men kun at de ved innkalling skulle møte opp til kompanisjefen i sitt distrikt, kan vi anta at det var enten kompaniets eller regimentets ansvar å utruste dem.¹⁵⁵ At von Rappe også ønsket at landvernssoldatene skulle få tillatelse til å bære våpen og bli gjenkjent med en bestemt type hatt, antyder også på at han

¹⁴⁸ Weidling 2000: 269

¹⁴⁹ Brev fra generalmajor Otto von Rappe til Arnold, Christiania 5. februar 1742. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002

¹⁵⁰ Til tross for hva navnet kan få oss til å tro var dette ikke skytevåpen, men et sverd eller sabel som ble båret ved siden av musketten (overgeværet).

¹⁵¹ Brev fra generalmajor Otto von Rappe til Arnold, Christiania 5. februar 1742.

¹⁵² Brev fra generalmajor Otto von Rappe til Arnold, Christiania 5. februar 1742.

¹⁵³ Brev fra generalmajor Otto von Rappe til Arnold, Christiania 5. februar 1742.

¹⁵⁴ Østberg 1912: 14

¹⁵⁵ Brev fra Arnold til sesjons deputerende ved det 2. Opplandske regiment, Christiania 30. januar 1742. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002

ville tydeliggjøre (om ikke regelrett øke) deres sosiale status i lokalsamfunnet. Det var også et viktig poeng for Rappe at når en landvernssoldat ble innkalt til tjeneste, skulle dette ikke komme som en ekstrabyrde for legden han tilhørte. I likhet med motstanden folkeoppbudet og landdragonene hadde møtt i sin samtid for både indirekte og direkte kostnadene de medførte på sitt lokalsamfunn, var nok von Rappe bevisst på at slike ekstrapgifter ville ha en negativ påvirkning på allmuens evne til å betale skatt.

Av responsen Arnold fikk på opprettelsen av landvernet var det spesielt oberst von Krogh og brigader von der Lühe fra de vesterlenske nasjonale regimentene som hadde store klager på tilstanden i sine områder. Det var mangel på ungt og tjenestedyktig mannskap, sult og dyrtid rammet befolkningen, samt at mange rømte og søkte tjeneste i utlandet.¹⁵⁶ Mangelen var visstnok så stor i det 2. vesterlenske regiment at von der Lühe foreslo å innrullere mannskap til landvernet fra de som drev med perlefangst, postvesenet og *lausmunder*¹⁵⁷, altså folk som var fritatt for militærtjeneste og som da ikke har vært innrullert i de nasjonale kompaniene.¹⁵⁸ For å finne tilgjengelige soldater til landvernet måtte de gå så langt tilbake som til sesjonene i 1734-1735 og her kunne soldatene være så gamle som 50 år, og hadde da allerede tjenestegjort 14-16 år som soldater.¹⁵⁹ I det 1. vesterlenske regiment var det ikke stort bedre. Av de 659 mann som ble dimittert ved sesjonene i 1737 og 1739 var det mange som hadde store gårdsbruk de måtte vedlikeholde, noen var, enten av alder eller skader, udyktige for militærtjeneste, noen hadde fått jobb i sjøflåten, og en del hadde gått bort til sykdom.¹⁶⁰ I likhet med det 2. vesterlenske regiment var også det mannskapet som allerede var dimittert ved de tidligere sesjonene i høy alder med en lang tjenestetid bak seg, og som de da helst ikke ville rulleføre på nytt.¹⁶¹ Videre legger von Krogh til at av det unge mannskapet i sitt område var det mange som var liten av vekst og med ytre skavanker som gjør de udyktige til tjeneste, og bør kun med ytterst nødvendighet innrulleres som soldater.¹⁶² Von Krogh foreslo dermed å ta i bruk de som var innrullert i flåten og som til vanlig arbeidet til sjøs, ettersom de holdt seg hjemme om vinteren og kunne ved nødsfall utkommanderes om sommeren.¹⁶³

¹⁵⁶ Brev fra brigader von der Lühe til general Arnold, Grimstad 16. februar 1742. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002.

¹⁵⁷ De uten fast arbeid og bosted. Johannesen 2019: 260

¹⁵⁸ Brev fra brigader von der Lühe til general Arnold, Grimstad 16. februar 1742.

¹⁵⁹ Brev fra brigader von der Lühe til justisrådet og overkrigskommisæren, Grimstad 16. mars 1742. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002.

¹⁶⁰ Brev fra obert von Krogh og herr Falck til general Arnold, Grimstad 12. februar 1742. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002.

¹⁶¹ Brev fra obert von Krogh og herr Falck til general Arnold, Grimstad 12. februar 1742.

¹⁶² Brev fra obert von Krogh og herr Falck til general Arnold, Grimstad 12. februar 1742.

¹⁶³ Brev fra obert von Krogh og herr Falck til general Arnold, Grimstad 12. februar 1742.

Hvordan situasjonen i de vesterlenske regimentene utviklet seg gjennom sommeren har jeg ikke funnet noe informasjon om. Til sammenligning var det ingen andre regimentsjefer som hadde like dystre responser om tilstanden i sitt område, dog var heller ikke mannskapskrisen utelukkende forbeholdt Kristiansand stiftamt. Mangelen på mannskap ble også bemerket i de smålenske regimentene, der det til og med ble foreslått at mannskap fra de vervede regimentene og artilleriet også burde tjenestegjøre som landvernssoldater, da de «[...] ligesaa vel er pligtige at gaa landværn for deres gaarde og pladser som de demitterende nationale soldater [...]».¹⁶⁴ Regimentsjefen i det 1. Smålenske regiment, generalmajor Henrik Huitfeldt, kommenterte også i 1743 at mangelen på mannskap som ved sesjonskompletteringene i 1742 berørte flere distrikter i landet, og mente også at landvernssoldater burde utfylles med dimitterte soldater fra de vervede styrkene «[...] indtil mand, virckelig kand føre mercke, at derudi ey findes meere mangel paa dygtigt ungt mandskab [...]».¹⁶⁵ Mangelen på mat og dyrtid som blir nevnt i korrespondansen til von Krogh og von der Lühe kan knyttes perioden som ble kalt «Grønnåra» mellom 1740-1742, da kornet ikke ville modne og befolkningen i Norge skal ha sunket med 30 000 mennesker.¹⁶⁶ At landvernets opprettelse kom i 1742 må dermed ha satt ytterlig press på en situasjon hvor tilgjengelig mannskap allerede var vanskelig å anskaffe. At spesielt de vesterlenske regimentene hadde problemer med å rulleføre ungt og tjenestedyktig mannskap kan også ha sammenheng med at svært mange på Sør- og Vestlandet var innrullert i den dansk-norske fellesflåten, som gjorde grunnlaget for tjenestedyktig mannskap til de nasjonale kompaniene allerede var magrere enn andre steder.¹⁶⁷ Det hjalp heller ikke at sjøinnrulleringen var langt mer populær enn tjeneste i hæren, ettersom de kun hadde mønstring én gang i året og fikk betalt for å være rulleført selv i fredstid.¹⁶⁸

Hvordan opprettelsen av landvernet ble oppfattet av de som faktisk skulle tjenestegjøre der, nemlig de dimitterte soldatene fra de nasjonale kompaniene, er kanskje det mest interessante, men også det vanskeligste å finne informasjon på. Nyheten om at landvernet skulle opprettes nådde derimot én skriftfør mann på Skjeberg prestegård i Sarpsborg, den tidligere utskrevne soldaten Erick Hovorsen. Hovorsen hadde kone og barn,¹⁶⁹ og bodde på en husmannsplass i

¹⁶⁴ Pro Memoria om landvernet sin opprettelse i Norge, u. dato og forfatter. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002.

¹⁶⁵ Brev fra generalmajor Henrik Huitfeldt til sesjonsdeputerede ved det 1. Smålenske nasjonale infanteri regiment, 26. januar 1743. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002.

¹⁶⁶ Werenskiold 1943: 176

¹⁶⁷ Nåvik 1997: 71-72

¹⁶⁸ Johannesen 2019: 258

¹⁶⁹ I ministerialboka for Skjeberg prestegjeld står det oppført at Hovorsen fikk en sønn i 1738 med navnet Andreas, og at en av fadderne er oppført som «Madame Weidemann», som kan tyde på at sognepresten Andreas Weidemann hadde et nært forhold til Erick Hovorsen. Fra Skjeberg prestekontor Kirkebøker. Fa: Ministerialbok for Skjeberg prestegjeld 1726-1791, side 34. SAO/A-10923/F/Fa/L0002.

tilknytning til Skjeberg prestegård på tidlig 1740-tallet da innkallingen om at de nasjonale soldatene som ble dimittert i 1737 og 1739 kunne bli rulleført i landvernet. Han skrev dermed direkte til Arnold i juni 1742 i et forsøk om å få unnsnippe denne tjenesten, som han begrunnet med en «[...] slett Constitution [...]» samt smerter i rygg og ledd.¹⁷⁰ Videre skrev han at han hadde tjenestegjort for det skjebergske nasjonale kompani i legd nummer 23,¹⁷¹ og at han besatte denne stillingen i over 15 år da det var mangel på ungt mannskap i hans område.¹⁷² Avslutningsvis bønnfalte han om å få slippe tjeneste og at hans dårlige forutsetninger for militærtjeneste kunne bekreftes av hans husbonde, sognepresten Andreas Weidemann.¹⁷³ I samme brev kommer også en side skrevet av den forutnevnte sognepresten. Han bekrefter det Hovorsen har skrevet og legger til hvordan kompaniets offiserer i området er bevisst hans dårlige tilstand. Avslutningsvis ber han også Arnold om at Hovorsen skal slippe tjeneste i landvernet.¹⁷⁴

Hvorvidt Erick Hovorsen unnslopp å bli rulleført som landvernssoldat har jeg ikke funnet noe informasjon om, men hans situasjon var nok representativt for mange tidligere soldater da nyheten om landvernet kom i 1742. Med 15 års tidligere militærtjeneste var Hovorsen også godt i det øvre sjiktet av det som var normal tjenestetid. Til referanse var vanlig tjenestetid i de nasjonale infanteriregimentene satt til rundt 10 år og for de nasjonale dragonregimentene litt høyere med 12 år, men som vi har sett var det vanlig at mange tjenestegjorde enda lenger.¹⁷⁵ Tar man utgangspunkt i hovedlegdsrullen til det rådeske landvernskompani fra det 1. Smålenske nasjonale infanteriregiment i 1748 ser man også at de aller fleste soldatene som er rulleført der ble dimittert i enten 1742 eller 1745, med bare noen få fra 1739.¹⁷⁶ Flesteparten av disse landvernssoldatene var også mellom 35-40 år, besto nesten utelukkende av gårds- og husmenn, var gift, og hadde alt fra 8-17 år med tidligere militærtjeneste.¹⁷⁷ Man ser dermed at Erick Hovorsen sin situasjon var langt ifra uvanlig, og at en tilsynelatende upopulær innrulling uansett var gjennomførbar til tross for byrden den pålagte på

¹⁷⁰ Brev fra Erick Hovorsen til general Arnold, Skjeberg prestegård 15. juni 1742. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002.

¹⁷¹ Mønsterrollen til det skjebergske nasjonale kompani i 1733 bekrefter at Erick Hovorsen tjenestegjorde i legden han nevner, samt at han innen da hadde tjenestegjort i 11 år. Fra Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium. Ea: Militære ruller: 1. Smålenske regiment. RA/EA-5419/E/Ea/L0495.

¹⁷² Brev fra Erick Hovorsen til general Arnold, Skjeberg prestegård 15. juni 1742.

¹⁷³ Brev fra Erick Hovorsen til general Arnold, Skjeberg prestegård 15. juni 1742.

¹⁷⁴ Brev fra Andreas Weidemann til general Arnold, Skjeberg prestegård 15. juni 1742. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002.

¹⁷⁵ Nåvik 1997: 66

¹⁷⁶ Hovedlegdsrullen til det rådeske landvernskompani i 1748. Fra Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium. Ea: Militære ruller: 1. smålenske regiment. RA/EA-5419/E/Ea/L0495.

¹⁷⁷ Hovedlegdsrullen til det rådeske landvernskompani i 1748.

befolkningen. Det at staten kunne pålegge sine utskrevne bondsoldater nesten to tiår med militær tjeneste, og på nytt rulleføre soldater som allerede var dimittert i 3-5 år, viser derimot hvor militarisert det norske samfunnet var på midten av 1700-tallet.

Kapittel 4: Landvernet organiseres

Det landvernet som Arnold opprettet i 1742 skulle oppleve store forandringer i andre halvdel av 1740-tallet og begynnelsen av 1750-tallet. Fra å være uttjente soldater som kun var rulleført, skulle de nå organiseres i egne landvernskompagnier med lønnet befal. Landvernet skulle også utvides med opprettelsen av nye nasjonale regimenter, og det ble lagt ekstra fokus på at landvernkompaniene hadde utstyr og våpen tilgjengelig i sine kompanier. Likhetene mellom landvernet og det allmenne folkeoppbudet var dermed svært få på begynnelsen av 1750-tallet.

4.1 Reskripter og landvernet

På sommeren 1747 skulle landvernet oppleve en total forvandling. Reskriptet 15. januar 1742, som var tydelig med å poengtere at landvernssoldater ikke behøvde eksersis og at de ikke var underlagt militær juridisks i fredstid, skulle nå bli gått bort fra. Med to reskripter i 1747 skulle landvernet organiseres og profesjonaliseres, den første ble utgitt 24. juni 1747 og den andre 30. juni 1747. Det førstnevnte reskriptet er til Arnold og omhandler at hans innsendte forslag har fått kongelig godkjenning. Det første forslaget var å innrette skiløperne i to faste bataljoner (sønnefjells og nordenfjells), det andre forslaget var å inndele landvernet i egne kompanier med over- og underoffiserer, og det tredje forslaget var å avskaffe underoffisertittelen *Capitain des armes* og å redusere de to vervede kompaniene med ti soldater hver.¹⁷⁸ Det andre reskriptet, fra 30. juni 1747 var til stiftsbefalings- og amtmennene i Norge, og tar for seg landvernets inndeling i kompanier, marsjpenge, eksersis, samt sesjon og mønstringer.¹⁷⁹ Det er i tillegg tre andre reskripter og ett rundskriv som også skulle ha påvirkning på landvernet. Det første er reskriptet 6. oktober 1747 til stiftsbefalingsmennene i Bergen og Kristiansand om at landvernssoldatene, i henhold til juridisks og kommando, skal i alle tilfeller tilhøre det regimentet hvor deres kompani er oppført.¹⁸⁰ De to neste reskriptene, henholdsvis reskript 14. juni 1749 og reskript 24. januar 1750, begge til stiftsbefalingsmannen i Akershus, opprettet hver ett nytt nasjonalt dragonregiment sønnefjells (slik at hæren totalt hadde fem nasjonale dragonregimenter i 1750).¹⁸¹ Det sistnevnte var et rundskriv fra

¹⁷⁸ Reskriptet 24. juni 1747 i Goiske 1804a: 21-22

¹⁷⁹ Reskriptet 30. juni 1747 i Goiske 1804a: 22

¹⁸⁰ Reskriptet 6. oktober 1747 i Goiske 1804a: 25

¹⁸¹ Reskriptet 14. juni 1749 og reskriptet 24. januar 1750 i Goiske 1804a: 49, 58-59

generalløytnant Huitfeldt 16. juli 1750 til regimentene i Norge om at landvernets geværer ikke skulle brukes utenfor tjenestetid.¹⁸²

Av de to førstnevnte reskriptene er det bare det fra 30. juni 1747 som inneholder flere detaljer. Det er derfor det som vil bli redegjort for her. I dette reskriptet står det at de soldatene som tidligere bare var rulleført nå skulle inndeles i landvernskompagner underlagt regimentene de tilhørte med egne offiserer og underoffiserer.¹⁸³ Landvernsoldatene skulle vedlikeholde sine ferdigheter i våpenbruk ved å ha eksersis tre ganger i året om sommeren på kirkebakkene «[...] naar det er Bonden bedst beliligt [...]», og ha vekselvis generalmønstring og sesjon annethvert år.¹⁸⁴ Eksersisen på kirkebakkene begrunnes med at legden skulle slippe å forsyne landvernsoldaten med utredningspenger, og for at generalmønstringene og sesjonene ikke skulle være en ekstrabyrde for legden skulle krigskassen dekke kostnadene ved utredning og reisen til og fra oppmøteplass.¹⁸⁵ Når det var mønstring og sesjon skulle landvernsmennene, uavhengig av i hvilket landvernskompagni de tilhørte, møte opp i det kompanidistriktet som var nærmest, med mindre kongen var på besøk og ønsket å inspisere dem.¹⁸⁶ Videre er det oppført en liste med årstall på når landvernet skulle ha sesjons og mønstring, hvor den første mønstringen skulle finne sted i 1748, så sesjon i 1749, deretter skulle neste sesjon være i 1752 med påfølgende mønstring i 1753.¹⁸⁷ Videre står det skrevet at hvis det ikke er behov for mønstring eller sesjon i årene etter behøver det ikke finne sted, og dermed kan krigskassen spare på utredningspengene.¹⁸⁸

Reskriptet fra 6. oktober 1747 til stiftsbefalingsmennene i Bergen og Kristiansand, som sier at landvernsoldater, i henhold til juridisks og kommando, skal i alle tilfeller tilhøre det regimentet hvor deres kompani er oppført, befester at landvernsoldatene var en fast del av den norske hæren.¹⁸⁹ Det betød at selv om de hadde gått ut av de nasjonale kompaniene, skulle de regnes som en del av regimentet og bli behandlet som enhver annen nasjonal soldat.

Reskriptene fra 14. juni 1749 og reskript av 24. januar 1750, begge til stiftsbefalingsmannen i Akershus, opprettet ett nytt nasjonalt dragonregiment sønnenfjells.¹⁹⁰ Dette innebar også en styrkelse av landvernet ettersom disse regimentene fikk tilhørende landvernskompagner. Det

¹⁸² Rundskriv 16. juli 1750 i Goiske 1804a: 73

¹⁸³ Reskriptet 30. juni 1747 i Goiske 1804a: 22

¹⁸⁴ Reskriptet 30. juni 1747 i Goiske 1804a: 23

¹⁸⁵ Reskriptet 30. juni 1747 i Goiske 1804a: 22

¹⁸⁶ Reskriptet 30. juni 1747 i Goiske 1804a: 23

¹⁸⁷ Reskriptet 30. juni 1747 i Goiske 1804a: 23

¹⁸⁸ Reskriptet 30. juni 1747 i Goiske 1804a: 23

¹⁸⁹ Reskriptet 6. oktober 1747 i Goiske 1804a: 25

¹⁹⁰ Reskriptet 14. juni 1749 og reskriptet 24. januar 1750 i Goiske 1804a: 49, 58-59

siste rundskrivet fra generalløytnant Huitfeldt 16. juli 1750 til regimentene i Norge om at landvernets geværer ikke skulle brukes utenfor tjenestetid, tar for seg at Arnold hadde informert Huitfeldt at legds menn hadde brukt og tillat andre å bruke geværer som tilhørte landvernet.¹⁹¹ Videre i rundskrivet gjør Huitfeldt det tydelig at ettersom disse våpnene tilhører kongen, skal ingen uten eksplisitt tillatelse bruke disse utenfor tjenesten, og at de som ble funnet skyldige skulle motta tilstrekkelig straff.¹⁹²

Sammenfattende kan vi si at reskriptet av 24. juni 1747, som delte landvernsoldatene i egne kompanier med befal og påla dem årlig eksersis, viser en profesjonalisering av landvernet. Landvernet som organisasjon var nå mye mer likt organisert som de nasjonale kompaniene enn det som hadde vært tilfelle for landdragonene fra slutten av 1600- og begynnelsen av 1700-tallet. At det ble satset på å profesjonalisere landvernet tyder også på at både Arnold og regjeringen i København hadde tiltro til organisasjonen. Denne utviklingen viser òg tendenser til at landvernet ikke nødvendigvis bare var en organisasjon som bare skulle benyttes i nødstilfelle lenger, ettersom det virker lite pragmatisk for helstaten å bevilge så mye ressurser, både i mannskap og utgifter, til en organisasjon som bare skulle brukes hvis den stående hæren viste seg utilstrekkelig. Videre gir også reskriptet av 6. oktober 1747 om landvernskompanienes tilhørighet i sitt regiment, samt rundskrivet fra Huitfeldt fra 16. juli 1750 om bruken av landvernets geværer utenfor tjenestetid klare antydninger til at landvernet ikke var en folkelig bevæpning, men en reell del av den nasjonale hæren. Det siste poenget tydeliggjøres også med at både de to nyopprettede skiløperkorpene og de to nye dragonregimentene også skulle få egne landvernskompanier.

4.2 Landvernets offiserer

Reskriptet av 30. juni 1747 inneholdt ingen spesifikke instruksjoner om hvordan offiserene skulle utvelges og hvem som skulle gjøre denne beslutningen. Jeg har heller ikke funnet noen ordre sendt fra Arnold som kan knyttes til dette reskriptet, men basert på responsen Arnold mottok fra regimentsjefene kan jeg med stor sikkerhet avklare hovedtrekkene i instruksjonen regimentsjefene fikk fra Arnold om utvalget av offiserer til landvernet. Det organisatoriske arbeidet med inndelingen av offiserer til landvernet kan deles i to perioder: korrespondansen mellom Arnold og den militære ledelsen før reskriptet av 30. juni 1747 ble utgitt, og korrespondansen etter at reskriptet ble utgitt. Altså allerede før reskriptets utgivelse var det iverksatt planer om å fordele befal fra de nasjonale regimentene i landvernskompanier. Blant

¹⁹¹ Rundskriv 16. juli 1750 i Goiske 1804a: 73

¹⁹² Rundskriv 16. juli 1750 i Goiske 1804a: 74

korrespondansen før og etter reskriptets utgivelse har jeg i arkivmaterialet bare funnet responsen til fem regimentsjefer, og samtlige var fra sjef for nasjonale infanteriregimenter. Hvordan utvalget av offiserer ble begrunnet ved de nasjonale dragonregimentene kan jeg dermed ikke si noe om. I mai 1747 fikk regimentsjefene ved de nasjonale dragon- og infanteriregimentene en ordre fra Arnold hvor de skulle gi: en liste på de over- og underoffiserer som ønsker å tjenestegjøre i landvernet (spesifikt én kaptein, én løytnant, én sersjant, og tre korporaler), en liste med foreslåtte personer som kan overta rollen til de offiserene som går over til landvernet, og en forklaring på hvor de fire landvernskompagniene skal samles ved sesjon og mønstring.¹⁹³ Korrespondansen mellom Arnold og regimentsjefene etter reskriptet av 30. juni 1747, angår at regimentsjefene i september og oktober 1747 skulle gi en endelig liste med hvilke offiserer som skulle tjenestegjøre i de ulike landvernskompagniene.¹⁹⁴ Jeg vil dermed først undersøke svarene Arnold mottok fra regimentsjefene i mai og juni 1747, og deretter undersøke de endelige listene med offiserer som Arnold mottok i september og oktober 1747.

Med utgangspunkt i responsen Arnold mottok fra generalmajor Fredrik Hausmann fra det 1. akershusiske nasjonale infanteriregiment og generalmajor Henrik Huitfeldt fra det 1. smålenske nasjonale infanteriregiment, skal vi undersøke hvordan regimentsjefene begrunnet valget av offiserer til sine landvernskompagnier. Ved det førstnevnte redegjør Hausmann konkret hvordan han har valgt ut offiserer til landvernskompagniene:

[...] allerehelst de foreslagne næsten alle ere de ældste og bekvemteste, haver længe tient og nyttige til deres Majestets tieniste, de yngre fortienere Kongens Naade og er af mig saaledes ved hver Compagnie placerede, at Kongens Tieniste kand forfremmes og ingen af dem derved kand blive ruinerede.¹⁹⁵

For Hausmann var det dermed tydelig at en offiserstilling i landvernet var en lite ærefull plass for karriereoffiserer som ønsket avansement i den dansk-norske hæren. Dette reflekteres også i listen med over- og underoffiserene som var utvalgt i de fire landvernskompagniene, der de fleste offiserene hadde over to tiår med militærtjeneste bak seg.¹⁹⁶ Sersjantene og korporalene som var valgt ut var også i høy alder, der alle utenom én var 28 år eller eldre, og hvor den

¹⁹³ Brev fra generalmajor Henrik Huitfeldt til general Arnold angående offiserer til landvernet, Kjølborg 30. mai 1747. RA/EA-5419/E/Ea/L0057/0003.

¹⁹⁴ Brev fra oberst Peder von Helm til general Arnold med liste over offiserer til landvernskompagniene i 1. Trondheimske nasjonale infanteriregiment, Rørvik 20. september 1747. RA/EA-5419/E/Ea/L0057/0003.

¹⁹⁵ Brev fra generalmajor Fredrik Hausmann til general Arnold angående offiserer til landvernet i 1. Akershusiske infanteriregiment, Christiania 6. juni 1747. RA/EA-5419/E/Ea/L0057/0003.

¹⁹⁶ Liste fra generalmajor Fredrik Hausmann over de offiserer som foreslås til landvernskompagniene i det 1. Akershusiske infanteriregiment, Christiania 6. juni 1747.

eldste sersjanten var 61 år gammel med 42 år i tjeneste.¹⁹⁷ Flere av korporalstillingene var ubesatte med en beskrivelse at de skulle besettes blant de tilgjengelige landvernssoldatene i kompaniet.¹⁹⁸ Det var også i liten grad samsvar mellom offiserens grad før de ble innsatt i landvernet og den posisjonen de skulle tiltre, så for nesten samtlige av offiserene ble overføringen til landvernet en reel forfremmelse.¹⁹⁹

Henrik Huitfeldt gir ikke en like detaljert liste over sine offiserer som Hausmann, men gir i likhet med førstnevnte også uttrykk for at det var hovedsakelig offiserer blant den eldre garden som ble utvalgt. Eksempelvis hadde den ene utvalgte kapteinen, Johan Fredrik Barth, egentlig blitt dimittert i 1742 på grunn av dårlig helse, men var nå igjen i aktiv tjeneste.²⁰⁰ Det var heller ikke her et samsvar mellom offiserenes grad og den stillingen de skulle besette, men i motsetning til det akerhusiske regiment var det en langt større mangel på oppmeldte korporaler.²⁰¹ Kun to av de tolv stillingene var foreløpig besatt, og med de resterende foreslår Huitfeldt følgende:

For de øfrige manglende Corporaler [...] maatte udtages af de ældst og dertil best tienlige af de Gemeene ved Regimentet, som kunde blive een af hver Compagnie, af de som mangler, og hvilke ville *en couragere* de øfrige med desmere løst at tiene, naar de kunde vente sig ved en eller anden saadan leilighed at blive forfremmet.²⁰²

Det gis dermed ingen begrunnelse på hvorfor det var så få korporaler som meldte seg til tjeneste landvernet.

Sammenligner man listene med offiserer fra mai og juni 1747 med de endelige listene som ble tilsendt i september og oktober 1747, er det tydelig at det har blitt gjort en del endringer. Ved Hausmanns regiment har flere av de først foreslåtte over- og under-offiserene blitt erstattet, dette gjaldt spesielt sersjantene som ikke beholdt noen av de som ble foreslått i mai.²⁰³ I Huitfeldts regiment var endringene enda større; samtlige løytnanter var erstattet, to av

¹⁹⁷ Liste fra generalmajor Fredrik Hausmann over de offiserer som foreslås til landvernskompaniene i det 1. Akerhusiske infanteriregiment, Christiania 6. juni 1747.

¹⁹⁸ Liste fra generalmajor Fredrik Hausmann over de offiserer som foreslås til landvernskompaniene i det 1. Akerhusiske infanteriregiment, Christiania 6. juni 1747.

¹⁹⁹ Liste fra generalmajor Fredrik Hausmann over de offiserer som foreslås til landvernskompaniene i det 1. Akerhusiske infanteriregiment, Christiania 6. juni 1747.

²⁰⁰ Liste fra generalmajor Henrik Huitfeldt til general Arnold angående offiserer til landvernet i 1. Smålske infanteriregiment, Kjølborg 30. mai 1747. RA/EA-5419/E/Ea/L0057/0003.

²⁰¹ Liste fra generalmajor Henrik Huitfeldt til general Arnold angående offiserer til landvernet i 1. Smålske infanteriregiment, Kjølborg 30. mai 1747

²⁰² Liste fra generalmajor Henrik Huitfeldt til general Arnold angående offiserer til landvernet i 1. Smålske infanteriregiment, Kjølborg 30. mai 1747

²⁰³ Liste fra generalmajor Fredrik Hausmann til general Arnold over den endelige inndelingen av offiserer til landvernet i det 1. Akerhusiske infanteriregiment, Christiania 6. september 1747. RA/EA-5419/E/Ea/L0057/0003.

sersjantene ble degradert til korporaler, og alle de foreslåtte kapteinene utenom én var erstattet.²⁰⁴ Ingen av disse endringene blir begrunnet av Hausmann eller Huitfeldt, men det er lite sannsynlig at det store frafallet av foreslåtte offiserer skyldes årsaker internt i regimentene, da de i hovedsak skulle bestå av mannskap som hadde meldt seg frivillig, og de hadde allerede blitt godkjent av regimentsjefene. Antakeligvis inspiserte Arnold nøye hvilke offiserer som ble valgt ut, og gjorde bemerkninger på de han ikke mente burde bli overført. Undersøker man for eksempel nærmere det rokkeske landvernskompani fra det smålenske regimentet, hvor alle utenom én korporal ble erstattet, ser man at besetningen er i gjennomsnitt mye yngre enn tilsvarende landvernskompanier i regimentet.²⁰⁵ Det er nok dermed mulig at Arnold var misfornøyd med den høye alderen på de som først ble foreslått, til sammenligning var heller ikke den foreslåtte 61 år gamle sersjanten fra det akerhusiske regimentet en del av den endelige listen fra september. For selv om utvalget i utgangspunktet skulle være frivillig, er det nok ikke usannsynlig at regiment- og kompanisjefene bevisst benyttet seg av muligheten til å fjerne noen av de eldre offiserene fra sine kompanier og skape rom for yngre offiserer. I måten Huitfeldt fremsnakker sine foreslåtte erstatninger for de offiserene som blir overført til landvernet, hvor noen blir beskrevet som unge med stort potensial, virker dette i hvert fall sannsynlig.²⁰⁶

Helhetlig gir korrespondansen mellom Arnold og regimentsjefene i 1747 inntrykk av at inndelingen av landvernsoldater i egne kompanier gikk relativt problemfritt, for allerede året etter var landvernsoldatene oppført i egne legdsruller med sitt tilhørende befall. Den største uoverensstemmelsen virker som kom fra de ulike interessene mellom regimentsjefene og Arnold, hvor førstnevnte ønsket å bruke offiserstillingene i landvernet som et sted de kunne plassere eldre offiserer, mens Arnold ikke ønsket at landvernet utelukkende skulle bestå av regimentenes senioritet. Ettersom landvernet var en langt mindre operativ styrke enn den nasjonale hæren med restriksjoner på hvor og når de kunne brukes, er det derimot ikke overraskende at Hausmann direkte bemerket at det var en organisasjon som var lite egnet for de yngre offiserene. For den dansk-norske offiserklassen som livnærte seg av sin militære karriere, ga ikke landvernet like store muligheter for avansement og ære som de ordinære regimentene. Hausmann var nok dermed av den oppfatning at de offiserene som ble overført

²⁰⁴ Liste fra generalmajor Henrik Huitfeldt til general Arnold over den endelige inndelingen av offiserer til landvernet i det 1. Smålenske infanteriregiment, Kjølborg 6. september 1747. RA/EA-5419/E/Ea/L0057/0003.

²⁰⁵ Hovedlegdsrullen til det Rokkeske landvernskompani i 1748. Fra Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium. Ea: Militære ruller: 1. Smålenske regiment. RA/EA-5419/E/Ea/L0495.

²⁰⁶ Liste fra generalmajor Henrik Huitfeldt til general Arnold angående offiserer til landvernet i 1. Smålenske infanteriregiment, Kjølborg 30. mai 1747

til landvernet, forble i landvernet. Ser man for eksempel på hovedlegdsrullen til det rokkeske landvernskompani i 1756, er det nærmest ingen offiserer med tidligere tjenestetid under 15 år.²⁰⁷ Hvorvidt hensikten alltid var at landvernet skulle bestå av eldre offiserer eller om det var en utvikling som foregikk utenfor Arnolds kontroll, har jeg ikke funnet noe svar på. At imidlertid nesten ingen av offiserene som ble utvalgt hadde en rang som tilsvarte den de skulle få i landvernet, tyder derimot på at det ikke var veldig strenge krav til tidligere ansiennitet, og at dette var en posisjon som de mest sannsynlig skulle beholde til de ble dimittert.

4.3 Landvernets blir tildelt utstyr

For at landvernet skulle være en effektiv militær styrke, er det naturlig at den måtte bli utstyrt og bevæpnet tilsvarende som de nasjonale regimentene. Å pålegge denne ekstrabyrden til legden var nok derimot ikke et godt alternativ hvis den militære ledelsen ønsket uniformitet og forutsigbarhet, foruten misnøyen en slik ekstrakostnad ville påført allmuen. Ansvaret med å utstyre landvernskompaniene ble således tillagt det regimentet de tilhørte. Benyttelsen av telthus som oppbevaringsplass for militært utstyr hadde nå vært vanlig praksis for infanteriet siden 1730 og for dragonene siden 1750, og som et resultat av jevne innkjøp av nytt utstyr var det mye gammelt som var ute av alminnelig bruk.²⁰⁸ I juli 1751 ble dermed regimentsjefene beordret til å sende lister med tilgjengelig utstyr som befant seg på legdene og som kunne benyttes av landvernet, tilstanden til utstyret, og hvor det befant seg.²⁰⁹ For å undersøke dette skal jeg bruke listene som ble sendt fra det 2. akerhusiske nasjonale infanteriregiment, og det 2. trondheimske nasjonale infanteriregiment som eksempler. Det er derimot viktig å bemerke at i samtlige dokumenter som har blitt undersøkt blir det nevnt at regimentsjefene skulle gi oversikt over *gammelt* utstyr som kan benyttes av landvernet. Det var altså aldri en hensikt at det skulle være en lik fordeling av utstyret innad i regimentene mellom de nasjonale kompaniene og landvernskompaniene.

Ved det 2. akerhusiske nasjonale infanteriregiment blir det gitt en oversikt og beskrivelse av det utstyret som har blitt inspisert ved hvert kompani som kan brukes av landvernet, og i det summerte ekstraktet ser det i utgangspunktet ut som at det skal være en god mengde utstyr

²⁰⁷ Hovedlegdsrullen til det Rokkeske landvernskompani i 1756. Fra Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium. Ea: Militære ruller: 1. Smålenke regiment. RA/EA-5419/E/Ea/L0495.

²⁰⁸ Holm 2000: 261-262; Munthe 1914: 165

²⁰⁹ Brev fra oberst Christopher F. von Badenhaupt angående utstyret i 1. Trondheimske infanteriregiment til feltmarskalk Arnold, Trondheim 14. august 1751. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0003.

tilgjengelig for bruk.²¹⁰ Da landvernskompaniene ved hvert nasjonale infanteriregiment skulle sammenlagt bestå av 600 soldater, hadde det 2. akerhusiske infanteriregiment for landvernet tilgjengelig: 616 belter, 504 bandolærer, 491 patrontasker, 82 kobberkjeler, 612 lævesker, 120 proviantsekker, og 40 feltøkser.²¹¹ I de mer detaljerte beskrivelsene av utstyret som regimentsjefen oberst Adolf Helm supplerer, får man derimot et helt annet inntrykk enn det som på papiret virket som en respektabel mengde med utstyr. Mye av utstyret blir beskrevet er i dårlig stand, en del blir beskrevet som ubrukelige, og noe med ingen kommentarer utenom: «gamle [og] af ingen værdie».²¹² Av det resterende utstyret som blir beskrevet som passabel/brukelig eller nogenledes passabel/brukelig, er det vanskelig å vite om det betydde at utstyret var i god stand eller om det betydde at det kun krevdes minimalt med reparasjoner.²¹³

Ved det 2. trondheimske regiment var mengden med utstyr relativt lik som ved den overnevnte. Sammenlignet hadde de imidlertid flere bandolærer og patrontasker til hvert kompani, men langt færre proviantsekker og nesten ingen kobberkjeler eller feltøkser.²¹⁴ Utstyrets stand beskrev regimentsjefen generalmajor Johan Mangelsen som forholdsvis god. Det «[...] er endnu i den stand at det ved Lande Værns Mændenes Samlinger og Exercitie kand bruges».²¹⁵ Tilsynelatende virker det dermed som at utstyret i dette regimentet er mer brukbart enn hva det akerhusiske regiment hadde. Det nevnes ikke at større mengder er i dårlig stand eller krever reparasjoner. Samtidig skriver Mangelsen senere «Angaaende i hvad stand disse sorter befinden, da reserverer jeg mig underdanigst til hvad forhen herom er meldet.»²¹⁶ Så Mangelsen gjengir da mest sannsynlig kun det han har fått høre av sine underordnede, og har ikke konkret kunnskap om i hvilken stand utstyret egentlig befinner seg i. Det er dermed usannsynlig at utstyret i dette regimentet faktisk var stort bedre enn hva det akerhusiske regiment råde over. I stedet er det mulig at de ulike situasjonsbeskrivelsene heller viser ulik kunnskap om den reelle situasjonen.

²¹⁰ Summarisert ekstrakt over den gamle lægds ekvipasje i det 2. Akerhusiske infanteriregiment fra oberst Adolf Helm til feltmarskalk Arnold, Berger 5. oktober 1751. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0003.

²¹¹ Summarisert ekstrakt over den gamle lægds ekvipasje i det ved det 2. Akerhusiske infanteriregiment fra oberst Adolf Helm til feltmarskalk Arnold, Berger 5. oktober 1751.

²¹² Liste over utstyr i kompaniene ved det 2. Akerhusiske infanteriregiment som skal overleveres til landvernet fra oberst Adolf Helm til feltmarskalk Arnold, Berger 5. oktober 1751. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0003.

²¹³ Liste over utstyr i kompaniene ved det 2. Akerhusiske infanteriregiment som skal overleveres til landvernet fra oberst Adolf Helm til feltmarskalk Arnold, Berger 5. oktober 1751.

²¹⁴ Liste over utstyr i det 2. Trondheimske infanteriregiment som skal overleveres til landvernet fra generalmajor Johan Mangelsen til feltmarskalk Arnold, Frei 28. september 1751. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0003.

²¹⁵ Liste over utstyr i det 2. Trondheimske infanteriregiment som skal overleveres til landvernet fra generalmajor Johan Mangelsen til feltmarskalk Arnold, Frei 28. september 1751.

²¹⁶ Liste over utstyr i det 2. Trondheimske infanteriregiment som skal overleveres til landvernet fra generalmajor Johan Mangelsen til feltmarskalk Arnold, Frei 28. september 1751.

Gjennomgående viser utstyrslistene Arnold mottok høsten 1751 at utstyret i legdene som skulle overleveres til landvernet var av svært varierende kvalitet. Etersom staten var ansvarlig for innkjøp av nytt utstyr, kunne uniformene og feltutstyret gå gjennom mye brukerslitasje og mange runder med reparasjoner før det eventuelt ble anskaffet noe nytt.²¹⁷ Oberst Helm skriver også til Arnold angående utstyret at «[...] Desuden er dette Lædertøy nu saa gammelt at det ikke efter saa mange aars forløb er af stoer værdie, Thi den største deel deraf er Lappet og Hullede [...]», og at «[...] enhver maatte beholde sit gamle lædertøy, for at spare paa det nye [...]».²¹⁸ Det er dermed ikke overraskende at tilstanden på utstyret som ble overlevert til landvernet var såpass dårlig, ettersom det aller beste og nyeste var reservert for de nasjonale styrkene. Denne ordningen var derimot, til tross for den tvilsomme kvaliteten på utstyret, en pragmatisk løsning på hvordan landvernssoldatene skulle utrustes. I stedet for å pålegge legdene nye byrder eller staten ekstra utgifter, valgte de å bruke å bruke det som var lokalt og tilgjengelig. Det skapte en forutsigbarhet for både de øvrige offiserene og soldatene når utstyret var samlet i telthus slik at soldatene kun behøvde å møte opp og motta nødvendig utrustning. Den beste måten å oppsummere tilstanden på utstyret som ble reservert for landvernssoldatene er imidlertid med Helms egne ord: «5 Kaaber Kiedler: Ubrugelige og hollede, levert til Landværnet.»²¹⁹

4.4 Bevæpningen av landvernet i 1752

Året 1752 representerer den siste store mengden med korrespondanse mellom Arnold og regimentsjefene angående landvernet som jeg har funnet i arkivmaterialet, som kan tyde på at Arnold heretter var fornøyd med landvernets tilstand og organisering. Denne siste korrespondansen omhandlet landvernets bevæpning. I september 1752 fikk regimentsjefene ved de nasjonale dragon- og infanteriregimentene en ordre fra Arnold hvor de skulle gi en liste over våpnene som skulle benyttes landvernet: antall geværer, hvilket år de ble anskaffet, hvor mange som kan utleveres, og hva som mangler.²²⁰ De nasjonale dragonregimentene skulle i tillegg til dette gi en komplett liste for hele sitt regiment. Når listene gir årstall på geværene bør det derimot bemerkes at de kun oppgir når geværene ble *anskaffet*, så det betyr ikke nødvendigvis at de ble produsert dette året. Generalløytnant Frølich, som var

²¹⁷ Holm 2000: 260

²¹⁸ Summarisert ekstrakt over den gamle lægds ekvipasje i det 2. Akerhusiske infanteriregiment fra oberst Adolf Helm til feltmarskalk Arnold, Berger 5. oktober 1751.

²¹⁹ Summarisert ekstrakt over den gamle lægds ekvipasje i det 2. Akerhusiske infanteriregiment fra oberst Adolf Helm til feltmarskalk Arnold, Berger 5. oktober 1751.

²²⁰ Brev fra generalløytnant Johan Frølich til feltmarskalk Arnold angående skytegeværene til landvernet nordenfjells, Trondheim 23. september 1752. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0005.

kommanderende general nordenfjells, sier i sin respons til Arnold at samtlige regimenter nordenfjells nylig har blitt forsynet med nye våpen, og at landvernet har mottatt «[...] det beste af det gamle Skyde-gevæhr [...]».²²¹ Man kan dermed gå ut ifra at våpnene som landvernet mottok var en del eldre enn året regimentet anskaffet dem. For å gjøre framlegget mer oversiktlig vil jeg først gjennomgå responsen til de nasjonale infanteriregimentene, og deretter de nasjonale dragonregimentene.

Det bør klargjøres at det er svært få avvik i responsen som Arnold mottok fra regimentsjefene i de nasjonale infanteriregimentene høsten 1752. Sammenlagt var de aller fleste våpnene i de nasjonale infanteriregimentene som var reservert til landvernet relativt nylig anskaffet (fra år 1746 og seinere), og det er få som rapporterer betydelige mangler. Eksemplene som benyttes her representerer da hovedsakelig de som gir ytterligere informasjon og som kan forklare tendenser ved landvernets bevæpning. Ved det 1. opplandske infanteriregiment skriver oberst Peder von Todderud at en stor del av våpnene ble anskaffet i 1743 og har gjennomgått reparasjon ved Akershus' arsenal før det ble overlevert til landvernet i 1748.²²² For landvernskompaniet tilknyttet skiløperkompaniet sønnenfjells skriver han også at våpnene ble anskaffet i 1749, og at flere av dem var av svensk opphav.²²³ I likhet med det opplandske regimentet rapporterer også det 2. akershusiske infanteriregiment at våpnene var fra Akershus' arsenal, at de var gamle, og at de har blitt reparert.²²⁴ Det var derimot det 2. vesterlenske nasjonale infanteriregiment som tilsynelatende hadde de eldste våpnene. Her rapporteres det at samtlige våpen som har blitt overlevert til landvernet ble anskaffet i 1724, og at ett av dem var defekt.²²⁵ Avslutningsvis var det 2. bergenusiske infanteriregiment det eneste som ikke oppgir når våpnene ble anskaffet, og regimentsjefen oberst Christian Segelcke har en interessant årsaksforklaring på dette:

Hvad aar samme er anskaffet kand ei viides, da de fleeste deraf da Commandoen udi aaret 1743 var beordret til Danmarck er bleven vexlet med de Gevorben Regimenteter.²²⁶

²²¹ Brev fra generalløytnant Johan Frølich til feltmarskalk Arnold angående skytegeværene til landvernet nordenfjells, Trondheim 23. september 1752.

²²² Liste over skytegeværene ved landvernskompaniene i 1. Opplandske nasjonale infanteriregiment fra oberst Peder von Todderud til feltmarskalk Arnold, Åker gård 20. september 1752. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0005.

²²³ Liste over skytegeværene ved landvernskompaniene i 1. Opplandske nasjonale infanteriregiment fra oberst Peder von Todderud til feltmarskalk Arnold, Åker gård 20. september 1752.

²²⁴ Liste over skytegeværene ved landvernskompaniene i 2. Akershusiske nasjonale infanteriregiment fra oberst Adolf Helm til feltmarskalk Arnold, Berger 19. september 1752. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0005.

²²⁵ Liste over skytegeværene ved landvernskompaniene i 2. Vesterlenske nasjonale infanteriregiment fra oberst Johan von der Osten til feltmarskalk Arnold, Stavanger 7. oktober 1752.

²²⁶ Liste over skytegeværene ved landvernskompaniene i 2. Bergenusiske nasjonale infanteriregiment fra oberst Christian Segelcke til feltmarskalk Arnold, Engevik 10. oktober 1752. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0005.

Det han referer til her er den svenske arvestridskrisen på begynnelsen av 1740-tallet, da hundrevis av norske soldater ble overført til Danmark som forsterkninger.²²⁷

I de nasjonale dragonregimentene var tilstanden på bevæpningen av landvernskompagniene verre enn i infanteriregimentene. Det var her langt større mangler på skytevåpen både for de nasjonale kompaniene og landvernskompagniene, i den grad at opptil hele kompanier står oppført uten tilgjengelig våpen. Dette kan forklares ved at Arnold bare tre år tidligere opprettet to nye nasjonale dragonregimenter sønnenfjells, slik at den norske hæren gikk fra tre til fem nasjonale dragonregimenter.²²⁸ Ettersom dragonsoldatene i utgangspunktet også hadde en mer omfattende bevæpning enn infanterisoldatene, med karabin, pistol, og pallask, er det ikke overraskende at det var en større mangel på skytevåpen enn i infanteriregimentene.²²⁹ I det 1. sønnenfjellske nasjonale dragonregiment beskriver generalmajor Ove Ramel Sehested tilstanden slik:

Paa Quantitæten mangles ikke noget, saasom det fornødet antall er tilstede, men vel paa Qualitæten, da Dragounernes Carbiner er gammelt reparert Gevær, Landværn-Mændenes & Reservernes dito forældet og gandske udslidt. Dragounernes Pistoler ere nye og gode - Landværn-Mændenes dito af samme beskaffenhed, som deres Carbiner.²³⁰

Til kontekst så hadde de nasjonale kompaniene her karabiner og pistoler som ble anskaffet i 1748, mens de to landvernskompagniene hadde pistoler fra 1721 og karabiner fra 1709.²³¹ I det 2. sønnenfjellske nasjonale dragonregiment er omtrent halvparten av karabinene og alle pistolene i de nasjonale kompaniene beskrevet som defekte og krever reparasjon.²³² Overraskende er ingen av karabinene som er tildelt landvernskompagniene defekte, og de er i tillegg nyligere anskaffet enn de hos de nasjonale kompaniene (1748 henimot 1746).²³³ Regimentsjefen beskriver og at landvernet egentlig hadde blitt tildelt de gamle regimentpistolene, men at de var i så dårlig stand at de ikke kunne brukes.²³⁴ I det 4. sønnenfjellske nasjonale dragonregiment, som ble først opprettet i 1749, var derimot tilstanden

²²⁷ Holm 2000: 254

²²⁸ Munthe 1914: 162

²²⁹ Munthe 1914: 165

²³⁰ Liste over skytegeværene i 1. Sønnenfjellske nasjonale dragonregiment fra generalmajor Ove Ramel Sehested til feltmarskalk Arnold, Brotnov 28. september 1752. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0005.

²³¹ Liste over skytegeværene i 1. Sønnenfjellske nasjonale dragonregiment fra generalmajor Ove Ramel Sehested til feltmarskalk Arnold, Brotnov 28. september 1752.

²³² Liste over skytegeværene i 2. Sønnenfjellske nasjonale dragonregiment fra oberst Hans von Lütow til feltmarskalk Arnold, Tomb gård 18. september 1752. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0005.

²³³ Liste over skytegeværene i 2. Sønnenfjellske nasjonale dragonregiment fra oberst Hans von Lütow til feltmarskalk Arnold, Tomb gård 18. september 1752.

²³⁴ Liste over skytegeværene i 2. Sønnenfjellske nasjonale dragonregiment fra oberst Hans von Lütow til feltmarskalk Arnold, Tomb gård 18. september 1752.

langt dårligere. Her manglet de nasjonale kompaniene 160 karabiner og 409 pistoler, så det var flere kompanier som sto uten våpen.²³⁵ Som et resultat av den kritiske mangelen på tilgjengelige våpen, hadde både landvernskompaniene og reservene i dette regimentet dermed ingen våpen tildelt dem.

Helhetlig gir korrespondansen mellom Arnold og regimentsjefene angående landvernets bevæpning i 1752 inntrykk av at regimentene skulle prioritere beredskapen til landvernskompaniene. At landvernssoldatene måtte ha egne våpen som var tildelt dem, og at disse våpnene skulle holdes vedlike og eventuelt byttes ut når de var defekte, viser også at dette nå var en fast organisasjon helt ulikt det tidligere bondeoppbudet. At mange av våpnene som de fikk ble beskrevet som gamle og tidligere reparert var også forholdsvis vanlig i samtiden, da det var langt mer økonomisk for staten å reparere defekte våpen enn å bestille helt nye. Det ser heller ikke ut som at landvernskompaniene i større grad ble nedprioritert sammenlignet med de nasjonale kompaniene. For selv om de i utgangspunktet ble tildelt regimentets eldste våpen, antyder kildene at mangelen og den til tider lave kvaliteten på våpnene som ble tildelt landvernskompaniene, var mer representativt for regimentet de tilhørte, enn som et resultat at de var landvernssoldater.

²³⁵ Liste over skytegeværene i 4. Sønnenfjelske nasjonale dragonregiment fra oberst David Günther til feltmarskalk Arnold, Tønsberg 17. oktober 1752. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0005.

Kapittel 5: Landvernet opphører som organisasjon

Sjuårskrigen (1756-1763) på kontinentet skulle få store konsekvenser på det dansk-norske forsvaret. Krigen førte til en omfattende troppesamling i Slesvig-Holstein, som skulle innlede en periode med økonomiske innstramninger i Oldenborgmonarkiet. Det var i denne perioden at landvernet skulle opphøre som en særegen organisasjon. Det var derimot flere i København som var kritiske til landvernet som organisasjon lenge før krisen i Slesvig-Holstein, og gjennom et ekstrakt fra Arnold skal vi gjennomgå hvorfor han mente landvernet var nødvendig for Norge. Etter dette vil forløpet til landvernets nedleggelse gjennomgås, og kostnadene tilknyttet landvernet undersøkes. Kapittelet konkluderes med den kongelige resolusjonen 5. juli 1764, som avskaffet landvernet.

5.1 Ekstrakt: «Er landvernet i Norge nødvendig eller til skade og byrde for landet?»

Det mest omfattende skrivet fra Arnold som jeg har funnet i arkivmaterialet var et ekstrakt fra 1747 hvor mottakeren var det kongelige rentekammeret.²³⁶ Dette dokumentet er veldig interessant ettersom det gir både innsyn i Arnolds egne tanker angående landvernet. Det er også det eneste dokumentet i det undersøkte arkivmaterialet hvor Arnold kommuniserer direkte med København. Selve dokumentet var svar på en promemoria som tidligere hadde blitt sendt fra København. Der spørres det: «1. Om den udi Konge Riget Norge oprettede land værn er til landets tjeneste uomgiengelig fornøden – eller 2. Om den Indretning efter foregivende, kand være landet til skade og byrde.»²³⁷

Ekstraktet, som er på i alt ti sider, er Arnolds forsøk på å overbevise København om landvernets betydning for rikets forsvar, og at det ikke er en unødig byrde på allmuen. Han innledet ekstraktet med en fremstilling av seg selv: «[...] ieg som een troe Tienere og uprigtig Patriot, der er født i landet og opfødt, og saavel som nogen, ja bedre end nogen fremmed, kiender landets Tilstand, og nordmandens Naturell, Egenskab og Omstendigheder [...]»²³⁸ Arnold velger videre å besvare de to punktene fra København hver for seg, altså først svare på

²³⁶ Selve ekstraktet er uten signatur, men måten den er ordlagt på gjør det tydelig at det er Arnold som har diktert dokumentet.

²³⁷ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 3). RA/EA-5419/E/Ee/L0057/0003.

²³⁸ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 1).

om landvernet er nødvendig, og så om det er en skade og byrde for landet.²³⁹ De er dermed mest hensiktsmessig å redegjøre for hans argumenter her i den samme rekkefølgen.

For å bevise at landvernet er nødvendig, mente Arnold at han bare behøvde å vise til arkivmaterialet og kongelige forordninger fra begynnelsen av århundret, og spesielt de som relateres til elleveårskrigen av forsvaret av Norge.²⁴⁰ På grunnlag av dette, påpeker han at den norske hærens regulære tropper før elleveårskrigen aldri har oversteget 12000 regulære soldater. I krigssituasjoner har det derfor alltid vært nødvendig å benytte seg av ulike typer reserver som hadde utstyr av varierende kvalitet.²⁴¹ Arnold mente dermed at den norske hærens størrelse ikke var tilstrekkelig til å forsvare landet. Når det i tillegg ble sendt tusenvis av norske soldater til Danmark i 1716, var det altfor få igjen til å vokte viktige militære poster, festninger, og hovedveier.²⁴²

For Arnold var ikke problemet allmuen. Han beskriver deres oppførsel da svenske styrker invaderte gjennom Blaker skanse i 1716 slik:

[...] Vel samlede den Gemeene Almue sig med deres land vaaben, og med deres madsække paa nakken, flokkevis søgte de Civile Øvrigheder og vilde lade sig mod fienden Commandere, og udvise sin medfødde Troskab og Tapperhed, men, foruden at den militaire commando ikke kunde antage sig dem for mangel af Officerer, saa var der og mangel paa den ret brugelige Armature og Amunition. Saa at de Civile Øvrigheder der paa beste maade saae dem under fogder og skrives commando, til een og andre stæder og passer afdeelt, hvor de og ved fiendtlig omstreifen gjorde dem skade, men det varde dog ikke længe, thi da Ammunitionen og madsækken havde ende, maatte de forlade deres Poster, og eenhver søge til Sogn og Huus, og saavit som mueligt i Sognet, see at afværge fiendtlig skade.²⁴³

Om den allmenne soldat ble såpass grepet av en patriotisk ånd under den svenske invasjonen i 1716 kan selvfølgelig diskuteres, og dette er heller ikke poenget med å gjengi dette utdraget. Det viktige her er Arnolds vektlegging av at en stor del av den norske befolkningen som ikke var rulleført frivillig meldte seg for å gjøre motstand. Dette mislyktes imidlertid av tre grunner, ifølge Arnold: For det første fordi det ikke var nok offiserer som kunne lede dem, for det andre, fordi det manglet utstyr og ammunisjon, og for det tredje fordi mangl på mat gjorde

²³⁹ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 3).

²⁴⁰ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 3).

²⁴¹ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 3).

²⁴² Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 4).

²⁴³ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 4-5).

at soldatene ikke kunne bli værende i felten og måtte dra gjem. Alle tre mangler mente Arnold var bøtet på gjennom etableringen av landvernet.

Arnold pekte videre på at den norske hær var oppe i 21-22,000 soldater mot slutten av elleveårskrigen, men at til tross for denne økningen var det fortsatt ikke nok til at den norske hær var i stand til å gjøre virkelig motstand mot naboriket.²⁴⁴ Ettersom grensen mot Sverige var såpass lang, var det ikke nok soldater til hverken å forsvare grensen eller å angripe Sverige.²⁴⁵ Arnold la til at det var risikofyllt å forflytte tropper fra Danmark til Norge. I stedet mente Arnold at det var bedre for Norges velferd og sikkerhet at hæren «[...] i paakommende krigs tilfælde, kand med egen Indbyggerses magt til lands Defendere sig selv».²⁴⁶ Målet for Arnold var dermed selvberging, den norske hæren skulle være i stand til å forsvare Norge uten å måtte være avhengig av støtte fra Danmark. Dette mente han var mulig ved å bruke landvernsoldater. Disse kostet heller ikke mer enn det som er nødvendig for å kunne forsvare landet.

Videre skrev Arnold at ettersom de aller fleste soldater som var uttjent i de nasjonale kompaniene var mellom 28 og 30 år, så ville ikke et par år til som landvernsoldat bli ekstra byrde, siden de uansett i et nødstilfelle måtte gripe til våpen ved et angrep på Norge.²⁴⁷ Hans siste argument på dette punktet er at hvis Norge har et tilstrekkelig forsvar, så vil det være tryggere å sende forsterkninger til Danmark, og at i et sånt tilfelle kunne Sverige bli truet fra to kanter.²⁴⁸ Oppsummerende ser vi dermed at Arnold svarte København med at landvernet var nødvendig. Grunnene til dette var fordi, for det første, en stor del av allmuen i krigstider likevel frivillig ville meldt seg til krigstjeneste, for det andre, fordi Norge behøvde flere soldater for å vokte grensen og viktige festninger, og, for det tredje, fordi Norges forsvar i fremtiden ikke burde avhenge av dansk militær støtte.

Som vi så over, inneholdt skrevet fra København også et annet spørsmål, nemlig om landvernet er en skade og byrde for landet. Dette henger selvfølgelig sammen med det første spørsmålet, om landvernet er nødvendig, og Arnolds svar på det andre spørsmålet er

²⁴⁴ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 5).

²⁴⁵ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 5).

²⁴⁶ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 5).

²⁴⁷ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 6).

²⁴⁸ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 7).

betraktelig kortere enn svaret på det første spørsmålet. I svaret på det andre spørsmålet trekker Arnold inn arbeidskraftbehovet på landsbygda. Han påpeker at landvernet ikke vil være en byrde for landet ettersom den lengre tjenestetiden betyr at landvernsoldatene da vil bli flere år i tjeneste hos bøndene. Dette vil dermed bøte på mangelen på arbeidskraft i bygdene.²⁴⁹

Befolkningen vil dermed ikke være «[...] løse og leedige, men bofaste og laualdrende folk i Bøygden [...]».²⁵⁰ Landvernsorganisasjonen vil dermed ikke bare avhjelpe bøndenes mangel, men også avverge at deler av befolkningen ble omstreifere «[...] der ikke tiener til andet».²⁵¹

Arnold vender så tilbake til nordmenns karakter, som han også var inne på i svaret på det første spørsmålet fra København:

At Nordmanden jo er een saa trofast Nation, at hand ligesom fra barnsbeene har den Impression, at hand skal værge sig og landet, og før lade sig massacrere, førend hand skal give sig fangen, og under fremmed heredømme, det er een utvivlagtig Sandhed, og det har Erfarenhed af Historierne lært [...]²⁵²

Videre i denne argumentasjonen mente Arnold at 10,000 landvernssoldater under orden og befal er et vesentlig bedre forsvar for landet enn 20,000 soldater fra folkeoppbudet uten hverken orden eller befal.²⁵³ Deretter retter han seg mot de som er kritiske til landvernet, og sier at de med sin forsiktighet prøver å avverge noe som i fremtiden vil være et gode for landet, og at tanken på at landet i fremtiden vil lide som følge av landvernets nedleggelse vil «gaae hver retsindig Patriot til hiierte».²⁵⁴ Uten videre argumentasjon konkluderer Arnold ekstraktet på følgende måte:

Ieg for min Person, skal glæde mig, om ieg ved at faae deduceret den materie om land værn, har kundet vise dens nytte, og hævet de Dubia, der har gjort anledning til den mistanke, at samme Indretning ey var saa nyttig, som den er, ja, at den aldeeles var skadelig.²⁵⁵

²⁴⁹ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 8).

²⁵⁰ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 9).

²⁵¹ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 9).

²⁵² Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 10).

²⁵³ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 10).

²⁵⁴ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 10).

²⁵⁵ Extract om hvorvidt landvernet er en skade og byrde for landet, fra general Arnold til det kongelige rentekammer 1747 (side 10).

Det er tydelig i argumentasjonen til Arnold at det var rettet mot lesere i København, spesielt i måten nordmennenes patriotisme og trofasthet gjennomgående blir vektlagt. Hvorvidt nordmennene som gjorde motstand var grepet av fedrelandskjærlighet, eller om de bare ønsket å hindre sine bosteder fra å bli plyndret, er en diskusjon utenfor denne oppgavens omfang. Ettersom Arnold var en gjennomført offiser, er hans argumenter angående det norske forsvaret de som bærer mest troverdighet. Landvernet skulle være en løsning på mannskapsproblemet i den norske hæren, de skulle være raske å mobilisere, og de skulle ha et profesjonelt lederskap. En styrking av det norske forsvaret ville også begrense avhengigheten av soldater fra Danmark, som ellers kunne brukes til å true Sverige fra sør. Det var dermed presentert som en praktisk løsning på utfordringer som hadde vist seg gjennom det siste århundret med kriger mot Sverige, og som en løsning uten vesentlig større utgifter for helstaten. Arnolds argumenter på det andre punktet, at tjeneste i landvernet vil være et gode for bøndene og at det ville forhindre at folk ble løsgjengere, appellerte til helstatens økonomiske politikk. Det var et mål både å hindre løsgjengeri og å hindre at tjenestefolk presset opp lønnene ved å flytte på seg.²⁵⁶ Landvernet opplevde ingen konflikter på 1700-tallet, så det er umulig å bekrefte om dets nytteverdi var såpass bemerkelsesverdig som Arnold argumenter på det første punktet. Det som derimot kan bekreftes er at landvernet på ingen måte stoppet løsgjengeri, og klagene fra bøndene om at det var for få tjenestefolk fortsatte. Dette dokumentet viser og at opprettelsen av landvernet ikke var uten motstandere, og at det var flere som tvilte på dens nytteverdi.

5.2 Forløpet til landvernets nedleggelse

1750-tallet skulle bli en turbulerent periode i Europa med sjuårskrigen (1756-1763) som brakte stormaktene i åpen konflikt mot hverandre. Danmark-Norge forble nøytral gjennom hele perioden, men faren for et fiendtlig innrykk Slesvig-Holstein ble fortsatt vurdert som høy av myndighetene.²⁵⁷ Trusselen kom både fra Prøysen og Fredrik den store, som hardt presset fra alle sider kunne rykke inn i Slesvig for å skaffe forsyninger, og fra tronfølgeren Peter i Russland som man fryktet ville kreve tilbake sin families gamle landområder.²⁵⁸ Fra 1758 til 1762 sto dermed mellom 24,000-35,000²⁵⁹ soldater fra hele Oldenborgmonarkiet stasjonert i

²⁵⁶ Feldbæk 1990: 64

²⁵⁷ Holm 2000: 254

²⁵⁸ Holm 2000: 254

²⁵⁹ Det er en viss usikkerhet på det reelle styrketallet. Feldbæk legger antall soldater på rundt 27,000 i 1762, og Holm skriver at det var opprinnelig 24,000 i begynnelsen, men at dette økte til 35,000 i 1762 (hvorav 5000 lå syke og dermed ikke med på utrykningen).

Slesvig-Holstein, og blant disse befant cirka halvparten av den norske hæren seg.²⁶⁰ Det var i denne perioden den franske generalen Louis Claude St. Germain ble ansatt av København til å lede den dansk-norske hæren, og da Peter III ble russisk tsar i 1762, så krig ut til å bli en realitet.²⁶¹ Etter å ha sluttet fred med Prøysen, rettet den russiske styrken oppmerksomheten mot Oldenborgmonarkiet og marsjerte for å gjenerobre den Gottorpske delen av Slesvig.²⁶² Den dansk-norske hæren marsjerte for å møte den russiske styrken som var nesten dobbelt så stor, men et slag skulle det ikke bli, for ikke lenge etter ble Tsar Peter III styrtet og hæren ble tilbaketrukket til Russland.²⁶³ Åpen krig ble altså avverget, men fem år med militær tilstedeværelse i Slesvig-Holstein hadde fått store konsekvenser helstatens økonomiske forutsetninger, og mobiliseringen hadde vist kritiske problemer med det dansk-norske militæret.²⁶⁴ Reformert for å forbedre og økonomisere hæren ble dermed hovedprioritet, og for å lede dette ble general St. Germain innsatt.²⁶⁵

Statgjelden til Danmark-Norge var etter utkommanderingen i Slesvig-Holstein steget til over 20 millioner riksdaler, og skatteinntektene var ikke lenger store nok til å dekke utgiftene.²⁶⁶ Det var dermed kritisk for helstaten å skaffe nye inntekter, og ettersom militæret var den desidert største utgiftsposten, var her kostnadene ble innstrammet. I Norge gikk i utgangspunktet 67% av de offentlige utgiftene til militæret, og i 1763 var dette beregnet til cirka 300,000 riksdaler.²⁶⁷ Landvernet, til tross for å være en billig løsning ifølge Arnold, hadde naturligvis sine kostnader. For å beregne kostnadene tilknyttet landvernet som organisasjon, er det hovedsakelig to ulike regnskaper man må forholde seg til: utgiftene som ble beregnet ved landvernets opprettelse i 1747, og landvernets reelle utgifter i 1763. Da Arnold beregnet kostnadene ved landvernets opprettelse medregnet han også besparelsene som ble gjort ved at det samme reskriptet 24. juni 1747 avskaffet underoffisertittelen *Capitain des armes*, og at de to vervede regimentene ble redusert med ti mann.²⁶⁸ Dette tiltaket skulle spare staten 7426 riksdaler årlig, og mest sannsynlig et tiltak som måtte gjøres for å begrunne de ekstra kostnadene ved opprettelsen av landvernet og de nye skiløperkompaniene i samme reskript.²⁶⁹ Utgiftene forbundet med landvernet ble beregnet til 20,529 riksdaler årlig, hvor de

²⁶⁰ Feldbæk 1990: 202; Holm 2000: 255

²⁶¹ Holm 2000: 256

²⁶² Feldbæk 1990: 202

²⁶³ Holm 2000: 257

²⁶⁴ Holm 2000: 257

²⁶⁵ Holm 2000: 265

²⁶⁶ Berg 1830: 217

²⁶⁷ Holm 2000: 260

²⁶⁸ Reskript 24. juni 1747 i Goiske 1804: 21-22

²⁶⁹ Berg 1830: 215

seks landvernskompaniene ved de tre dragonregimentene kostet 2134 riksdaler årlig, og de 52 landvernskompaniene ved de tretten infanteriregimentene kostet 18,395 riksdaler årlig.²⁷⁰ Av denne summen skulle 229 riksdaler bli brukt til våpenreparasjon, og de resterende 20,300 til lønning av offiserer.²⁷¹ Kostnadene tilknyttet de tre nordenfjelske og tre sønnenfjelske skiløperkompanier var beregnet til 3068 riksdaler årlig, så medregnet besparelsene skulle de samlede utgiftene fra reskriptet 24. juni 1747 totalt utgjøre 16,171 riksdaler årlig.²⁷²

Kostnadene tilknyttet landvernet skulle i løpet av årene etter 1747 øke med opprettelsen av nye regimenter. Ettersom de to nye dragonregimentene sønnenfjells som ble opprettet mellom 1749-1750 økte antall landvernskompanier med fire, samt at skiløperne sønnen- og nordenfjells fikk hvert ett kompani landvern i samme periode. Dette medførte at kostnadene tilknyttet landvernet steg med cirka 2126 riksdaler fra dens opprettelse i 1747, og at i 1763 var totalkostnaden på landvernet årlig på omtrent 22,655 riksdaler.²⁷³ Som tidligere nevnt var utgiftene til hæren i 1763 på cirka 300,000 riksdaler, så landvernet representerte i realiteten bare 7,5% av hærens totale utgifter året før dens nedleggelse. Hvis man forutsetter at ingen av landvernskompaniene manglet soldater, var landvernets samlede styrketall i 1763 på 9866, hvorav 9300 menige, 384 over- og underoffiserer, og 182 tamburer.²⁷⁴ Landvernets utgjorde dermed nesten en tredjedel av den norske hærens totale styrke da den ble nedlagt, og relativt til størrelsen virker dermed kostnaden tilknyttet landvernet forholdsvis rimelig.²⁷⁵

Det som begynte som en stormaktskrig med Prøysen og Storbritannia på én side, og Frankrike, Østerrike, og Russland på den andre siden, skulle utvikle seg til å få store konsekvenser for det dansk-norske militæret. Konflikten skulle vise hvor viktig det var for en stat som Danmark-Norge å ha et forsvar som var sterkt nok til å forsvare sine interesser, og det kom nok derfor som et sjokk for København da såpass store mangler ved militæret ble eksponert under utkommanderingen i Slesvig-Holstein fra 1758-1763. Perioden 1750-1764 var også årene hvor den norske hæren var på sitt hittil største i antall soldater, i hvert på i teorien. Om det var mulig for staten å mobilisere og forsyne så mange soldater, er derimot svært tvilsomt. Både under mobiliseringen i 1741-1743 og i 1788 viste det seg tydelig at staten hadde problemer med forpleining av tropper, og det er dermed vanskelig å beregne

²⁷⁰ Berg 1830: 214

²⁷¹ Berg 1830: 214

²⁷² Berg 1830: 216

²⁷³ Berg 1830: 216

²⁷⁴ Berg 1830: 211-212; Munthe 1914: 164-165

²⁷⁵ Holm 2000: 270

hvor stor del av hæren det egentlig var mulig å gjøre stridsklare i en eventuell konflikt.²⁷⁶ Det var nok på dette punktet landvernet møtte sin største motstand i St. Germain reformer, ettersom St. Germain mente at en hær ikke burde være større enn det staten hadde tilstrekkelig muligheter til å finansiere.²⁷⁷ St. Germain var heller ingen tilhenger av de norske skitroppene og den norske legdshæren, som han mente burde erstattes med åtte vervede regimente.²⁷⁸ Det var nok derfor at landvernet, som for ham mest sannsynlig bare virket som dårligere utrustet versjon av den nasjonale hæren, ikke ble vurdert som kostnadseffektiv med utgangspunkt i statens økonomiske forutsetninger.

5.3 Landvernets nedleggelse

Landvernets nedleggelse som særegen organisasjon kom med kongelig resolusjon 5. juli 1764. Denne er på tysk. Landvernet sluttet imidlertid ikke å eksistere med denne resolusjonen. Det ble fortsatt rulleført 50 landvernssoldater ved hvert kompani, og de skulle ha sine egne våpen og utstyr uavhengig av resten av regimentet.²⁷⁹ I motsetning til det tidligere landvernet var derimot disse ikke slått sammen i egne landvernskompagnier, og de hadde ikke tildelte offiserer. Landvernet hadde dermed i realiteten gått tilbake til slik det i utgangspunktet ble organisert i 1742. Den norske hæren behøvde jo fortsatt et bakre oppbud, og den gamle ordningen kostet ikke staten noe. Resolusjonen 5. juli 1764 hadde dermed ikke så mye å gjøre med landvernet som organisasjon, men mer med skjebnene til de 256 underoffiserene som nå sto uten stilling, ettersom samtlige kapteiner og løytnanter ble øyeblikkelig satt på ventepenger.²⁸⁰

For underoffiserene var det i hovedsak fire ulike utfall: de kunne få en stilling i et av de nasjonale kompaniene, de kunne gå av med pensjon, de kunne bli satt på ventepenger, og de kunne bli avsatt uten kompensasjon.²⁸¹ Det var kompaniene sitt ansvar å gjøre denne vurderingen, og så sende forslagene med navn inn til krigsdirektoriet.²⁸² Slik det legges frem, skulle denne vurderingen gjøres på bakgrunn av offiserenes alder og meritt. De som hadde tjent godt i sin rolle hadde da større sannsynlighet for å få gå av med pensjon hvis de var eldre, og hvis de var yngre kunne de enten bli omfordelt på et nytt kompani eller motta

²⁷⁶ Holm 2000: 254

²⁷⁷ Holm 2000: 265

²⁷⁸ Holm 2000: 265; Munthe 1914: 163

²⁷⁹ Sesjonsrullen til det Østre Rakkestadske landvernkompani i 1765. Fra Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium. Ea: Militære ruller: 1. Smålenske regiment. RA/EA-5419/E/Ea/L0496.

²⁸⁰ Berg 1830: 218

²⁸¹ Kongelig resolusjon 5. juli 1764 i Goiske 1804b: 123-125

²⁸² Kongelig resolusjon 5. juli 1764 i Goiske 1804b: 124-125

ventepenger.²⁸³ For de underoffiserene som ikke hadde tjent godt i sin rolle, så skulle det derimot ikke bli gitt noen pensjon.²⁸⁴ I resolusjonen blir det regnet ut at lønningene til underoffiserene i landvernet kostet staten 8320 riksdaler i året, og at pensjonen i sin helhet bare ville kostet 3328 riksdaler årlig.²⁸⁵ Nedleggelsen av landvernet ville da i det minste spare staten for 4992 riksdaler i året, og ettersom krigsdirektoratet sannsynligvis antok at en del ville bli avsatt uten pensjon, var nok dette tallet i realiteten lavere.²⁸⁶ I resolusjonen står det deretter at denne avgjørelsen var best mulig alternativ for Norges forsvar, ettersom pengenes som spares med nedleggelsen av landvernet kan brukes bedre på andre områder.²⁸⁷

Hans Jakob Arnold skulle hverken oppleve St. Germain's hærreformer på 1760-tallet eller landvernets nedleggelse i 1764. Han døde i 1758 i en alder av 89 år, hvorav de siste 22 år som kommanderende general.²⁸⁸ Det er vanskelig å si noe om Arnold kunne ha motstått eller overtalt København til å beholde landvernet som en organisasjon i kjølvannet av krisen i Slesvig-Holstein. Det som derimot har vist seg tydelig var at landvernets opprettelse og organisering i kompanier med befall var sterkt tilknyttet Arnolds personlige initiativ, og at det måtte gode grunner til for å bevare en slik organisasjon i en periode med store økonomiske innstramminger. Resolusjonen av 5. juli 1764 er også tydelig på dette punktet. Der står det at landvernets kostnader oversteg dens nytte for helstaten.

Selv om landvernet som en særegen organisasjon innenfor oldenborgmonarkiets forsvar ble sterkt svekket etter 1764, levde landvernet fortsatt videre for de nasjonale soldatene. Uttjente soldater ble fortsatt rulleført som landvernssoldater, og i tilfelle krig kunne de på lik linje med annet militært personell innkalles til å forsvare landet. For Oldenborgmonarkiet var dette fortsatt en god løsning på mannskapsproblemet i Norge, ettersom det å rulleføre uttjente soldater i landvernet ikke kostet dem noe. Hvis krig oppsto hadde den norske hæren fortsatt like mange soldater å innkalle til tjeneste som før, og til tross for at de mistet sin profesjonalitet var det en bedre løsning enn å mobilisere folkeoppbudet. At landvernet mistet sine offiserer i 1764 hadde dermed, men unntak av den årlige eksersisen og mønstringer, veldig lite å si for størstedelen av bondesamfunnet, ettersom deres tjeneste som landvernssoldater i stor grad fortsatt var en realitet.

²⁸³ Kongelig resolusjon 5. juli 1764 i Goiske 1804b: 124

²⁸⁴ Kongelig resolusjon 5. juli 1764 i Goiske 1804b: 125

²⁸⁵ Kongelig resolusjon 5. juli 1764 i Goiske 1804b: 124

²⁸⁶ Kongelig resolusjon 5. juli 1764 i Goiske 1804b: 124

²⁸⁷ Kongelig resolusjon 5. juli 1764 i Goiske 1804b: 124

²⁸⁸ Holm 2000: 290

Kapittel 6: Konklusjon

Jeg begynte denne oppgaven med et sitat jeg fant lenge før denne konklusjonen ble skrevet: «Hier sieht man Recht wie nutzbar es sein in Frieden auf Krieg zu denken.»²⁸⁹ Landvernet kan i lys av von Tritzschler sin bitre melding angående hvor uforberedt Norge var på krig i 1709, sees på som et konkret forsøk på å tenke krig i fred. Ettersom den militære ledelsen i Norge stadig måtte benytte seg av deler av den mannlige befolkningen som ikke var rulleført i krigene mot Sverige på 1600- og begynnelsen av 1700-tallet, er det ikke overraskende at det etter hvert ble gjennomført tiltak for å profesjonalisere og effektivisere denne ordningen. Gyldenløves tiltak om å gjøre et utvalg av folkeoppbudet og tildele dette utvalget et fast befal i andre halvdel av 1600-tallet, viser at den militære ledelsen i Norge begynte å endre holdning i hvordan man på best mulig måte skulle benytte seg av de som ikke var rulleført. Man ser også en kontinuitet av den samme mentaliteten med opprettelsen av landvernet i 1742. Landvernets styrke, i forhold til Gyldenløves landdragoner, var derimot at landvernssoldatene skulle være veteraner fra de nasjonale kompaniene, og ikke tjenestedyktige menn som ikke var rulleført.

Det er hovedsakelig tre ulike årsaker som nevnes i kildene og sekundærlitteraturen om hvorfor landvernet ble opprettet. Den første årsaken er fra reskriptet 15. januar 1742, som begrunner landvernets opprettelse med at den skulle sikre innbyggernes velferd og sikkerhet i tilfelle en fiendtlig invasjon. Den andre årsaken støttes av Berg, Holm, og Johannesen, som begrunner landvernets opprettelse med at arvestriden i Sverige på begynnelsen av 1740-tallet skapte en anspent stemning mellom nabolandene. Den siste årsaken er fra Vaupell, som også mener at den kan begrunnes med den ansente stemningen, men vektlegger og at Norge ikke skulle være uten forsvar i tilfelle større deler av hæren ble sendt til Danmark. Jeg mener at opprettelsen av landvernet kan begrunnes i at den norske hæren gjennomgående i krigene med Sverige stadig har behøvd flere soldater enn det som var rulleført. Ettersom Gyldenløves landdragoner i 1719 ble innlemmet i de nasjonale infanteriregimentene, sto den norske hæren etter elleveårskrigen uten et bakre oppbud av tjenestedyktige soldater. Det er nok sannsynlig at Arnold var oppmerksom på at Norge manglet et bakre oppbud som kunne støtte hæren i en potensiell krig. Arvestriden i Sverige fremskyndet dermed, mest sannsynlig, opprettelsen av landvernet som et bakre oppbud som kunne erstatte rollen landdragonene tidligere hadde. For

²⁸⁹ Schjøtz 1936: 218

hvis København hadde vært tvilsom til landvernet som et bakre oppbud, hadde de avskaffet organisasjonen i sin helhet i 1764, og ikke bare offiserene.

Landvernets utvikling gjennom 1740- og tidlig 1750-tallet viser at konkrete tiltak ble iverksatt for å styrke organisasjonens profesjonalitet og brukbarhet. Det at landvernet ble tildelt befal samt pålagt eksersis og mønstring med reskriptet av 30. juni 1747, viser at Arnold hadde større ambisjoner for landvernet enn at det bare skulle være et bakre oppbud. Med årlig eksersis så sikret også Arnold at landvernssoldatene vedlikeholdt sine kampferdigheter, og det styrket oppfatningen av at landvernet besto av soldater på lik linje med de nasjonale regimentene. Det virket derimot ikke som om regimentsjefene anså landvernet som mye mer enn et bakre oppbud, ettersom listene med forslag til offiserer som kunne tjenestegjøre i landvernet, som regimentsjefene sendte i 1747, besto nesten utelukkende av eldre offiserer med lang tjenestetid. Hvorvidt Arnolds intensjon var at landvernets offiserer skulle bestå av regimentets eldste, er vanskelig å svare på. Det som er sikkert, er at Arnold ikke var fornøyd med mange av forslagene som regimentsjefene først foreslo i mai 1747. Det var nok dermed motstridende interesser mellom regimentsjefene og Arnold, angående offiserene i landvernet. Regimentsjefene ville nok ikke tildele landvernet sine beste eldre offiserer eller de unge offiserene som hadde en fremtidig karriere i hæren. Arnold ville på sin side ikke at landvernets offiserer utelukkende skulle bestå av de eldste og minst egnede offiserene regimentet hadde å tilby.

Av utstyret landvernet ble tildelt i sine nasjonale regimenter, så virker det som at mye av det var av tvilsom kvalitet. Ettersom militærutstyr kunne gjennomgå mye brukerslitasje før det eventuelt ble anskaffet noe nytt, så er ikke dette overraskende. Det at regimentsjefene måtte sende lister over det utstyret som var tilgjengelig for landvernet, tyder derimot på at det ble satt fokus på å skaffe oversikt over hva som kunne brukes, og hva som måtte erstattes. Soldater kunne for eksempel kjempe uten uniform, men dersom det var vesentlige mangler på patrontasker, så ville det være en stor ulempe for soldatenes evne til å motstå et fiendtlig angrep. Angående våpnene som ble tildelt til landvernet, med unntak av de to nyeste dragonregimentene sønnenfjells, virker det ikke som at landvernskompaniene ble nedprioritert. De aller fleste regimentene hadde tilgjengelige våpen, og det var få regimentsjefer som rapporterte store mangler. Det var derimot aldri en hensikt at landvernet skulle benytte seg av regimentets beste og nyeste våpen, men ingenting tyder på at landvernets våpen var ubrukelige eller av gammelt opphav. I de regimentene hvor

landvernskompaniene opplevde større mangler på våpen, så var det heller et tegn på at regimentet i sin helhet manglet våpen, enn at landvernskompaniene ble nedprioritert.

Landvernet som en særegen organisasjon innenfor den norske hæren skulle ikke vare lenger enn sytten år. Om landvernet hadde bestått ut århundret i sin daværende form hvis det ikke var for de økonomiske innstrammingene og St. Germain's reformer på 1760-tallet, er derimot ikke mulig å svare på. Danmark-Norge måtte alltid vurdere hvordan staten på best mulig måte skulle bruke sine begrensede ressurser, og 1700-tallets skiftende trusselbilder gjør at militærets styrke måtte prioriteres i de områdene hvor det var mest nødvendig. At landvernet som organisasjon ble avskaffet betyr dermed ikke nødvendigvis at København mente organisasjonen var for kostbart, eller at det var unødvendig. Mest sannsynlig vurderte København at besittelsene i Slesvig-Holstein var mer truet av fiendtlige innfall enn det Norge var, spesielt da Sverige sin stormaktstatus var sterkt redusert etter den store nordiske krig. For om Oldenborgmonarkiet hadde de økonomiske forutsetningene til å prioritere både Norge og Slesvig-Holstein, så mener jeg det er usannsynlig at landvernet hadde blitt avskaffet. For de uttjente soldatene, som den tidligere nevnte Erick Hovorsen, var nok derimot avskaffelsen av den påtvungne eksersisen og mønstringen i landvernet en etterlengtet lettelse. Vi i dag vet at Norge ikke skulle oppleve reell krig igjen før begynnelsen av 1800-tallet, bør heller takke St. Germain for hans reformer. Dette tiltaket sparte nok tusenvis av uttjente soldater for flere år med eksersis og militær disiplin.

Litteratur og kilder

Utrykte kilder:

Riksarkivet:

EA-5419 - Kommanderende general (KG I) med Det norske krigsdirektorium

Militære ruller: 1. Smålenske regiment. RA/EA-5419/E/Ea/L0495.

Militære ruller: 1. Smålenske regiment. RA/EA-5419/E/Ea/L0496.

Offiserer til landvernet og skiløperne. RA/EA-5419/L0057/0002.

Opprettelsen av landvernet og skiløperne. RA/EA-5419/L0057/0003.

Feltmarskalk Arnoldt om organisering av landvernet. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0001.

Opprettelsen av landvernet. RA/EA-5419/E/Ee/L0060/0002.

Gammelt lærtøy, armatur og ekvipasje som fantes ved landvernet ved regimentene.
RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0004.

Regimentenes forklaringer over skytegeværenes tilstand og beskaffenhet ved
landvernet. RA/EA-5419/E/Eg/L0085/0005.

Lars Kiærlands arkiv. Oversiktsplan over den norske hærs organisasjon fra 1628 til 1940.
RA/PA-0253/F/Fe/L0047.

Ovenstad, O. Den norske hær 1628-1900. RA/-Riksarkivets bibliotek.

Statsarkivet i Oslo:

Fra Skjeberg prestekontor Kirkebøker. Ministerialbok for Skjeberg prestegjeld 1726-1791.
SAO/A-10923/F/Fa/L0002.

Litteraturliste:

Arkivverket. (2018, 23. februar). *Soldater i Kongens tjeneste 1628-1814*.

<https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/eldre-historie--1814/soldater-i-kongens-tjeneste-1628-1814#!#> = (sist sett 14.12.21).

Barstad, H. J. (1928). *Om nordmænds deltagelse i det danske hjelpekorps i Irland og Flandern 1689-1697*. I kommisjon hos Jacob Dybwad.

Berg, J. C. (1830). *Historisk Underretning om Landværnet, tilligemed nogle Efterretninger om Norges staaende Hær i Almindelighed*. Trykt hos Chr. Grøndahl.

Browning, R. S. (1993). *The War of the Austrian Succession*. St.Martin's Press.

Ersland, G. A. og Holm, T. H. (Red.). (2000). *Norsk forsvarshistorie: Bd. 1. Krigsmakt og kongemakt 900-1814*. Eide Forlag.

Feldbæk, O. (1990) *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie: Bd. 9. Den lange fred*. Gyldendal Forlag.

Gjeruldsen, O. H. (2013). *Den norske hæren 1660-79: utskrivning og organisering*. [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.

Hals, H. (1992). Forsvaret: Hæren inntil 1814/1818. I Johannesen, K., Kolsrud, O. og Mangset, D. (Red.), *Håndbok for Riksarkivet* (s. 367-375). Ad Notam Gyldendal.

Hobson, R. (2005). *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500-1945: samfunnsendring, statsystem og militær teori*. Cappelen akademisk forlag.

Huitfeldt-Kaas, H. J. (1887). Hans Jacob Arnoldt. I Bricka, C. F. (Red.). *Dansk biografiske lexikon. Bind 1: Aaberg-Beaumelle*. Gyldendalske Boghandels Forlag.

Huntington, S. P. (1957). *The soldier and the state: the theory and politics of civil-military relations*. Belknap.

Johannesen, F. E. (2019) Kampen om mannskapet. *Historisk Tidsskrift*, 98(3), 249-264.
<https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2019-03-04>

Kunnskapsdepartementet. (2020). *Overordnet del – Demokrati og medborgerskap*. Hentet fra <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/demokrati-og-medborgerskap/> (sist sett 15.05.22)

Mejlænder, O. (Red.). (1883). *Kong Christian den femtes Norske Lov af 15de April 1687*. Mallings Boghandels Forlag.

- Munthe, C. O. (1914). *Den norske hær indtil 1814*. Grøndahl & Søn Forlag.
- Munthe, C. O. (1923). Hans Jacob Arnoldt. I Bull, E., Krogvig, A., Gran, G. (Red.). *Norsk biografisk leksikon. Bind 1: Aabel-Bjørnson* (s. 244-245). Aschehoug.
- Nakken, A. (1992). Dansk-norske sentralinstitusjoner inntil 1814: Danske Kanselli inntil 1814. I Johannesen, K., Kolsrud, O. og Mangset, D. (Red.), *Håndbok for Riksarkivet* (s. 46-52). Ad Notam Gyldendal.
- Nåvik, Ø. (1996). *Verneplikdens historie 950-1996*. Elanders Forlag.
- Rian, Ø. (2015, 21. april). Gustav Wilhelm Wedel Jarlsberg. I *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Gustav_Wilhelm_Wedel_Jarlsberg (sist sett 07.02.22).
- Rosenstand-Goiske, P. (1803). *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende. Første Deel. 1670-1746*. A. & S. Soldins forlag. Hentet fra https://soeg.kb.dk/permalink/45KBDK_KGL/143rgf3/alma99122678748005763 (sist sitt 15.05.22)
- Rosenstand-Goiske, P. (1804a). *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende. Anden Deel. 1747-1762*. A. & S. Soldins forlag. Hentet fra https://soeg.kb.dk/permalink/45KBDK_KGL/143rgf3/alma99122678748005763 (sist sitt 15.05.22)
- Rosenstand-Goiske, P. (1804b). *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende. Tredie Deels først Bind. 1763-1773*. A. & S. Soldins forlag. Hentet fra https://soeg.kb.dk/permalink/45KBDK_KGL/143rgf3/alma99122678748005763 (sist sitt 15.05.22)
- Schiøtz, J. (1936). *Elleveårskrigens militære historie: avslutningen av den store nordiske krig 1: Almindelige forhold ved krigsutbruddet: Troppesamlingen i 1709*. Forsvarsdepartementet.
- Schou, J. H. (1777). *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, som fra Aar 1670 til 1775 Aars Udgang ere udkomne, tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaa Undersaatterne i Danmark og Norge*. Trykt hos Nicolaus Møller, Kongl. Hofbogtrykke.
- Smeby, J-C. (2021, 27. april). Profesjonalisere. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/profesjonalisere> (sist sett 14.12.21).

Vagts, A. (1959). *A History of Militarism: Civilian and Military*. Meridian Books. Hentet fra <https://archive.org/details/historyofmilitar00vagt/page/n3/mode/2up> (sist sett 15.12.21).

Vaupell, O. (1872). *Den danske Hærs Historie til Nutiden og den norske Hærs Historie indtil 1814. Første del*. Gyldendal

Vaupell, O. (1876). *Den danske Hærs Historie til Nutiden og den norske Hærs Historie indtil 1814. Anden dels første afdeling*. Gyldendal.

Weidling, T. (2000). *Eneveldets menn i Norge*. Riksarkivaren.

Werenskiold, W. (1943). *Fysisk geografi: Bd. 2. Landkarter, landjorden form*. H. Aschehoug & Co.

Østberg, K. (1912). *De utvalgte 1673-1709*. S. & Jul Sørensen.

